

ՆԱՐԵԿ ԱՐՔ. ԱԼԵՄԵԶԻԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ
ՈՉ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

Ե. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ARCHBISHOP NAREG ALEMEZIAN

**ARMENIAN CHURCH'S
RESPONSES
TO NON-ORTHODOX OBJECTIONS**

5th EDITION

ԱՆԹԻԼԻԱՍ – ANTELIAS
2019

ՆԱՐԵԿ ԱՐՔ. ԱԼԵՄԵԶԻԱՆ

**ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ
ՈՉ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ**

Ե. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ARCHBISHOP NAREG ALEMEZIAN

**ARMENIAN CHURCH'S
RESPONSES
TO NON-ORTHODOX OBJECTIONS**

5th EDITION

**ԱՆԹԻԼԻԱՍ – ANTELIAS
2019**

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻՆ
ՊԵՅՐՈՒԹ - ԼԻԲԱՆԱՆ

A PUBLICATION OF
THE ARMENIAN PRELACY OF LEBANON
BEIRUT - LEBANON

Ի ՇԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԱՐԱՍԱՅ Ա. ՍՐԲԱԶԱՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՍԵՇԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ
ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ՆԱՐԵԿԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

DURING THE PONTIFICATE OF HIS HOLINESS
ARAM I CATHOLICOS OF CILICIA

ARCHBISHOP NAREG
PRELATE

Հայ եկեղեցւոյ պատասխանները ոչ-ուղղափառ առարկութիւններու գիրքը նախապէս հայերէնով լոյս տեսած է Անթիլիաս (1995) եւ Երեւան (2009), եւ ապա հայերէնով եւ անգլերէնով՝ Անթիլիաս (2003) եւ Լոս Անճելըս (2004), եւ միշտ վերախմբագրուած է:

Այս գիրքը հինգերորդ անգամ կը հրատարակուի՝ ի յիշատակ Մարի Միլահեանի:

Ս. Գրիգոր Նարեկացիի բարեխօսութեամբ, բարի ընթերցում եւ հոգեւոր արգասաւորութիւն կը մաղթենք բոլորիդ:

Այս գիրքին թուայնացած օրինակը կարելի է կարդալ Ազգային առաջնորդարանիս կայքէջէն՝ www.armprelacylb.org

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ¹

Ներկայիս, շատ մը կրօնական շրջանակներու մէջ դաւանաբանական եւ վարդապետական տարբերութեանց շուրջ յարուցուած վիճաբանութիւնները կը նկատուին միջնադարեան սին յամեցումներ: Բնականաբար, 1960-ական թուականներէն ի վեր զարգացող միջ-եկեղեցական (ecumenical) փոխ-յարաբերութեանց ջերմութեամբ յատկանշուած ժամանակաշրջանի մը մէջ արծարծուող այս վեճերը կ'ականահարեն քրիստոնէական յարանուանութեանց միջեւ զարգացող փոխ-հասկացողութեանց եւ երկխօսութեանց շինիչ գործընթացը: Թէեւ բուռն հակաճառութեանց դարը պատմութեան անցած է, սակայն քրիստոնէայ եկեղեցիներու միջեւ գոյութիւն ունեցող զատորոշումները ի զօրու են տակաւին:

Վերջին տարիներուն, Յայաստան աշխարհի մէջ եւ քիչ մը ամէն տեղ, ականատես կը դառնանք քրիստոնէական ծայրայեղական հոսանքներու եւ աղանդաւորական շարժումներու վերընձիւղման: Դժբախտաբար, այս խմբակցութիւնները, իրենց մոլար վարդապետութիւնները տարածելու իրենց ճիգին մէջ, կը մատնուին նախա-էքիւմէնիկ օրերու բանավիճային

¹ Ներածական առաջին հրատարակութեան, Անթիլիաս, 1995:

փորձութեանց: Դաւանաբանական-վարդապետական գիտութեան մէջ սահմանափակ ծանօթութիւն ունեցող Հայ առաքելական եկեղեցւոյ² հաւատացեալներ յաճախ այս մարդորսներու ճիրաններուն մէջ կ'իյնան եւ Քրիստոսը, փրկութիւնը, յաւիտենական կեանքը, ճշմարտութիւնը գտած ըլլալու թիւր հոգեվիճակի մը մատնուած՝ անգիտակցօրէն կը հեռանան իրենց մայրենի եկեղեցիէն:

Այս գրքոյկը պատրաստուած է հայ հաւատացեալները Հայ եկեղեցւոյ ուղղափառ պատասխաններով զինելու համար՝ վերել յիշուած ու յաճախ աղանդաւորական շաղախում ունեցող հոսանքներու դէմ: Այս գրքոյկով հաւատացեալը նախ կ'իմանայ դիմացինին այսպէս կոչուած «*դատապարտութիւնը*» եւ, ապա, կը սորվի ճշգրիտ ու Աստուածաշունչի վկայութեամբ հաստատուած պատասխանը. եւ աւելին, հեռու կը կենայ սխալ ու մոլորեցուցիչ ուսուցումներէ եւ կը մնայ իր դարաւոր, քրիստոսահիմն ու հարազատ եկեղեցւոյ ծոցին մէջ:

Անշուշտ, այս գրքոյկը հին վեճեր հրահրելու չի՛ միտիր, եւ որքա՛ն լաւ պիտի ըլլար եթէ նոյնիսկ կարիքը չզգայինք զայն հրատարակելու...: Մեր դաւա-

² Հայ եկեղեցւոյ պաշտօնական անունն է, որ միաժամանակ կը յատկանշէ անոր առաքելական ծագումը, որովհետեւ Ս. Թադէոս եւ Ս. Բարթողիմէոս առաքեալներ քրիստոնէութիւնը քարոզեցին Հայաստանի մէջ եւ նահատակուեցան հոն: Մենք այս գրքոյկին մէջ նախընտրած ենք գործածել Հայ եկեղեցի ձեւը, որ կրճատումն է Հայ առաքելական եկեղեցիին:

նանքին մեջ վարդապետական շատ մը բանաձեւումներ կը նմանին այլ եկեղեցիներու հաւատալիքներուն եւ յաճախ ալ կը նոյնանան անոնց հետ: Աստուածաշունչ մատենի, Աստուծոյ յատկանիշերուն, Յիսուսի անձին ու առաքելութեան եւ բազմաթիւ այլ կէտերու շուրջ միաձայն վկայութիւն մըն է որ կը ցոլացնենք: Մեր նպատակը այդ ուղղափառ եկեղեցիներուն հակադրուիլ չէ. այլ, մեր եկեղեցւոյ լոյս հաւատքը բացատրել մեր ժողովուրդի զաւակներուն եւ զանոնք նախապատրաստել իրենց դէմ շղթայագերծուած պատերազմէն յաղթական դուրս գալու՝ կառչած մնալու համար մեր սուրբերուն եւ հերոսներուն արիւնով զնուած հոգեւոր-ազգային ժառանգութեանց:

Այս գրքոյկը մեզ հերձուածող, աղանդաւոր, հերետիկոս անուանող ու մեր եկեղեցւոյ զաւակներուն առօրեային մեջ հաւատարացութիւն սերմանողներուն դէմ հոգեւոր դիրքորոշում ճշդելու համար գրուած է՝ հարց-պատասխանի ձեւին տակ: Ան ջատագովական գրականութեան համեստ նպաստ մըն է եւ վստահաբար պիտի ծառայէ ճշմարիտ հաւատքի պաշտպանութեան սրբազան նպատակին:

Պարտք կը զգամ հոս ընդգծել, թէ Նոր կտակարանի մեջբերումները կատարուած են 1993-ին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կողմէ հրատարակուած Նոր կտակարանէն, որ կը գերազանցէ ցարդ կատարուած Նոր կտակարանի բոլոր արդի աշխարհաբար թարգմանութիւնները:

Շնորհակալութիւն կը յայտնեմ Գերշ. Տ. Չարեհ

արք. Ազնաւորեանին, որ թէ՛ որպէս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան քրիստոնէական դաստիարակութեան բաժանմունքի վարիչ եւ թէ՛ որպէս միաբանակից աւագ եղբայր՝ անհրաժեշտ նկատողութիւնները կատարեց եւ այս համեստ աշխատութիւնը հրատարակութեան արժանի նկատեց:

Արդ, սիրելի հաւատակից եղբայրներ եւ քոյրեր, *«Չօրացէ՛ք Տիրոջմով եւ անոր զօրութեան կարողութեամբ. հագէ՛ք Աստուծոյ ապառապիւնութիւնը, որպէս-
յի կարողանաք դիմադրել Սատանայի հնարքներուն»* (Նամակ եփեսացիներուն 6.10-11):

ՆԱՐԵԿ ՎՐԴ. ԱԼԵԷՍԷՉԵԱՆ

Բիճֆիլտ, Նիւ Երրզի, ԱՄՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ
ՈՉ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

1.- ԱԲԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ԹԷ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ

Առարկություն.- *Հայ եկեղեցին, այլ Ուղղափառ³ (Orthodox) եկեղեցիներու նման, շատ մը աւանդութիւններ⁴ ունի, որոնք Աստուածաշունչին⁵ մէջ չեն գտնուիր:*

Պատասխան.- Ճիշդ է: Հայ եկեղեցին կարգ մը աւանդութիւններ կը պահէ, որոնք ուղղակիօրէն եւ բառ առ բառ Աստուածաշունչին մէջ չեն գտնուիր: Պօղոս առաքեալ կը գրէ.- «Հաստատուն մնացէք եւ ամուր պահեցէ՛ք աւանդութիւնները որ ստրվեցաք մեզմէ, ըլլա՛յ խօսքով, ըլլա՛յ նամակով» (Երկրորդ նամակ թեսալոնիկեցիներուն 2.15): Հայ եկեղեցին կը գործադրէ այս առաքելական հրահանգը՝ աստուա-

³ Ուղիղ հաւատք ունեցող: «Ուղղափառ եկեղեցի»-ով կը բնորոշուին Հայ եկեղեցւոյ դաւանակից Ղպտի, Ասորի, Հապէշ, Հնդիկ եւ Էրիթրիացի եկեղեցիները եւ այլ եկեղեցիներ, ինչպէս՝ Յոյն, Ռուս, Վրացի եւ այլն:

⁴ Աստուածաշնչական շրջագիծի մէջ, կը նշանակէ ընկերային եւ կրօնական այն դարաւոր սովորութիւնները որոնք կը պահուէին հրեաներու կողմէ: Իսկ Եկեղեցւոյ պատմութեան շրջագիծի մէջ, կը նշանակէ Եկեղեցւոյ հայրերու այն բոլոր ուսուցումները, որոնք քրիստոնէական հաւատքին հետ կապ ունին. թէեւ Աստուածաշունչին մէջ չեն գտնուիր՝ սակայն լրացուցիչ են անոր, առաքելական բերանացի քարոզութիւններէն քաղուած:

⁵ Աստուածային ներշնչումով գրուած Սուրբ գիրքը, որ երկու մաս ունի՝ Հին կտակարան եւ Նոր կտակարան:

ծաշնչական ուսուցումներն ու բերանացի փոխանցումն աւանդութիւնները պահպանելով:

2.- ՄԱՐԴՈՑ ԿՈՂՄԷ ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ ԱԲԱՆՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԹԷ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԽՕՍՔԸ

Առարկութիւն.- Յիսուս դատապարտեց փարիսեցիները⁶, որովհետեւ փոխանակ Աստուծոյ խօսքը պահելու, մարդոց կողմէ հաստատուած աւանդութիւններու կը հետեւէին: Յիսուս կը յանդիմանէ պիղծեալ խօսքերով.- «Այսպիսով ահա Աստուծոյ պատուիրանը կ'անարգէք ձեր սորվեցուցած աւանդութեամբ» (Աւետարան ըստ Մարկոսի 7.13): Հայ եկեղեցին ալ նոյն սխալին մէջ չէ՞:

Պատասխան.- Յիսուս փարիսեցիները ջանդիմանեց պարզապէս որովհետեւ աւանդութիւններ կը պահէին. այլ, դատապարտեց աւանդութիւնները պահելու անոնց սխալ եղանակը (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մարկոսի 7.9-13), եւ կարգ մը աւանդութիւններ Աստուծոյ խօսքէն գեր ի վեր դասելու մօտեցումը (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մատթէոսի 23.23): Փարիսեցիները

⁶ Քրիստոսի երկրաւոր առաքելութեան շրջանին, հրեայ մեծագոյն խմբակցութեան անդամները, որոնք կը հաւատային, թէ Մովսիսական օրէնքի տառացի գործադրութեամբ միայն կարելի է փրկութեան հասնիլ, եւ ըստ այնմ ալ կը պահանջէին Օրէնքի եւ անոր շուրջ աճած «աւանդութիւն»-ին խստիւ գործադրութիւնը:

աւանդութիւններու արտաքին կեդերը պահելու թիր փորձութեան մէջ էին եւ միաժամանակ հեռացած էին Աստուծոյ պատուիրանները յարգելու իմաստութեանէն: Յիսուս Իր առաքեալներուն⁷ թելադրեց պահել վաւերական աւանդութիւնները եւ զգուշանալ փարիսեցիական կեդաւորութենէ (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մատթէոսի 23.1–3): Ահաւասիկ ճիշդ ա՛յս է Հայ եկեղեցոյ ուղղութիւնը եւս: Հայ եկեղեցին Աստուածաշունչի ուսուցումները ժխտող աւանդութիւնները կը մերժէ եւ կը պահէ միայն ա՛յն աւանդութիւնները, որոնք քրիստոնէական ուղիղ հաւատքի ցոլացումներն են: Ան կը թելադրէ իր հաւատացեալներուն՝ զգուշանալ աւանդութիւնները պահելու *«փարիսեցիական»* վերաբերումէն եւ գիտակցաբար գործադրել թէ՛ Աստուածաշունչին եւ թէ՛ Հայ եկեղեցոյ աւանդութիւններուն ընդմէջէն յայտնուող Աստուծոյ կամքը:

⁷ Քրիստոսի կողմէ առաքուած պատգամաբերներ: Յիսուս տասներկու առաքեալներ ընտրեց իր սիրոյ վարդապետութիւնը աշխարհի չորս ծագերը տարածելու համար: *«Տասներկու առաքեալներուն անուններն են.- Առաջին՝ Միմէոն, որ Պետրոս կոչուեցաւ, եւ եղբայրը՝ Անդրէաս, Ջերեղէոսի որդիները՝ Յակոբոս եւ եղբայրը՝ Յովհաննէս, Փիլիպպոս եւ Բարթողիմէոս, Թովմաս եւ Մատթէոս մաքսաւոր, Ալփէոսի որդին՝ Յակոբոս եւ Ղերէոս, որ Թադէոս կոչուեցաւ, Միմոն Նախանձայոյց եւ Յուդա Իսկարիոտացի, որ մատնեց զինք»* (Աւետարան ըստ Մատթէոսի 10.2–4): Յուդա Իսկարիոտացի Յիսուսը մատնելէ ետք մերկացաւ իր առաքելական պատիւէն եւ անոր տեղ առաքեալ ընտրուեցաւ Մատթէոսի (Առաքեալներուն գործերը 1.26): Առաքելական խումբին միացաւ նաեւ Պողոս, եւ նկատուեցաւ տասներեքերորդ առաքեալը:

3.- ՄԱՐԻԱՄԸ ՊԱՇՏԵՂ ԸՐՊԷՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՅՐ

Առարկություն.- *Հայ եկեղեցւոյ ասանդություններն ոմանք հեթանոսական են. օրինակ՝ Մարիամ կոյսին որպէս աստուածամայր պաշտամունքը:*

Պատասխան.- Նախ յստակացնենք, թէ հայ հաւատացեալներ Ս. կոյս Մարիամը չեն պաշտեր: Մենք միայն զԱստուած կը պաշտենք: Սակայն ան մասնաւոր յարգանքի արժանի է, որովհետեւ Աստուած զինք ընտրեց Իր միածին Որդիին ծննդեան համար: Ահա թէ ի՛նչպէս Ս. Մարիամ աստուածամայր դարձաւ եւ իրաւամբ **Աստուածածին** կոչուեցաւ: Այս իսկ պատճառաւ ան միւս արարածներէն գեր ի վեր է, եւ նոյնիսկ ինք կը նախատեսէ՝ թէ «*Ասկէ ետք բոլոր սերունդները երանի պիտի տան ինձի*» (Աւետարան ըստ Ղուկասի 1.48):

Յիսուս Քրիստոս, յաւիտենական Աստուածը, որ Ս. կոյս Մարիամի միջոցաւ մարդացաւ՝ մարդկային բնութիւնը զգեցաւ (Հմմտ. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 1.1, 14): Յիսուս Աստուածաշունչին մէջ Աստուած կոչուած է (Հմմտ. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 1.1, 20.28): Արդ, երբ Ս. Մարիամ ծնունդ տուաւ եւ սնոյց Աստուածորդին, արդարօրէն արժանացաւ «*Աստուածամայր*» կոչումին: Սա, անշուշտ, չի՛ նշանակեր թէ ան Հօր Աստուծոյ մայրն է. բայց, անոնք որոնք կասկածի տակ կը դնեն Յիսուս Քրիստոսի աստուածութիւնը՝ անոնք են, որ կը մերժեն նաեւ Ս.

Մարիամի աստուածամայրութիւնը: Հետեւաբար ո՛չ մէկ հեթանոսական սովորութիւն պէտք է տեսնել աստուածամօր հանդէպ մեր ցուցաբերած մասնաւոր պատիւին մէջ:

4.- ՄԱՐԻԱՄԻ ԵՒ ՍՈՒՐԲԵՐՈՒՆ ՈՒՂՂՈՒՄԾ ԱՂՕԹՔՆԵՐ

Առարկութիւն.- *Յայ եկեղեցւոյ մէջ, Մարիամի եւ միւս սուրբերուն աղօթքներ կ'ըլլան: Այս մէկը պիտենք պաշտել չէ՞ միթէ:*

Պատասխան.- Հայ եկեղեցւոյ զաւակներ աղօթքով Ս. Մարիամ Աստուածածնի եւ միւս բոլոր սուրբերուն⁸ բարեխօսութիւնը կը խնդրեն Աստուծոյ մօտ: Մենք կը հաւատանք, թէ Եկեղեցին որպէս մէկ ամբողջութիւն իր մէջ կը պարփակէ թէ՛ մեզ՝ ապրող հաւատացեալներս, եւ թէ՛ Քրիստոսով ննջածները (Հմմտ. Նամակ փիլիպպեցիներուն 1.23-ի մէջ յիշուած «Քրիստոսի հետ ըլլալ»-ու գաղափարին հետ): Եկեղեցաբանութեան մէջ ընդունուած է գործածել **Զինուորեալ եկեղեցի** բացատրութիւնը՝ ապրող հաւատացեալներուն համար, իսկ **Յաղթական եկեղեցի** բացատրութիւնը՝ ննջեցեալ հաւատացեալներուն համար: Կը

⁸ **Սուրբ** բառը կրնանք գործածել անձի, անասունի եւ առարկայի համար: Հիմնական իմաստով կը նշանակէ Աստուծոյ նուիրուած, Աստուծոյ յատկացուած, Աստուծոյ պատկանող: Կը նշանակէ նաեւ սրբագործուած, մաքրուած եւ զատուած:

հաւատանք, եւ Եկեղեցւոյ միութեան վարդապետութիւնը արդարօրէն կը հաստատէ մեր հաւատքը, թէ անոնք որոնք Քրիստոսով ննջած են՝ չեն դադրիր յաւիտենականութեան մէջ մեզի համար աղօթելէ: Մենք կը մեծարենք սուրբերը, երբ անոնց աղօթքները կը ինդրենք: Որեւէ մէկ պարագայի այս արարքը չի՛ կրնար ըմբռնուիլ որպէս Սուրբ Երրորդութեան ընծայուած պաշտամունքին նմանութիւնը:

5.- ՍՈՒՐՔԵՐԸ ԿՐՆԱ՞Ն ՄԵՐ ԱՂՕԹՔՆԵՐԸ ԼՍԵՆ

Առարկութիւն.- Ինչպէ՞ս կրնաք հաստատել թէ սուրբերը ձեր աղօթքները կը լսեն:

Պատասխան.- Եկեղեցւոյ դարաւոր պատմութիւնն ու հաւատացեալներու փորձառութիւնը կը հաստատեն, թէ սուրբերը կը լսեն մեր աղօթքները: Աստուած հաճած է սուրբերու բարեխօսութիւններուն եւ շատ մը հրաշքներով եւ օրհնութիւններով պատասխանած է հաւատացեալներու աղօթքներուն: Արդարի մը աղօթքը այնքա՛ն ազդու եւ ընդունելի է անոր մահէն ետք, որքան որ էր անոր մահէն առաջ: Աստուած Սուրբ Հոգիով կը փառաւորէ Իր սուրբերը (Հմմտ. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 17.22): Ռուս սրբակենցաղ վանական մը, Սիլուան, այսպէս կը բացատրէ այս ճշմարտութիւնը.- «Կար ժամանակ, երբ չէի կրնար հասկնալ, թէ երկինքի սուրբ բնակիչները ինչպէ՞ս կրնան մեր կենցաղավարութիւնը տեսնել.

սակայն հասկցայ, թէ Սուրբ Հոգիին միջոցաւ կը տեսնեն եւ մեր բովանդակ կեանքը գիտեն: Երկինքի թագաւորութեան⁹ մէջ, սուրբերը կը վայելեն մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի փառքը եւ Սուրբ Հոգիին միջոցաւ կը տեսնեն երկրի վրայ ապրող մարդոց չարչարանքները» (Archimandrite Sophrony, *Wisdom from Mount Athos*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1974, էջ 60): Աստուծոյ հետ ունեցած մտերմիկ միութեան միջոցաւ սուրբերը կը տեսնեն, կը լսեն եւ կը ճանչնան մեզ: Յիսուս ցոյց տուաւ, թէ այս երկրէն հեռացածները կրնան երկրաւոր դէպքերու հաղորդ ըլլալ, երբ ըսաւ.- «Ձեր Հայրը՝ Արքայազան Գանկացաւ իմ օրս տեսնել, ու տեսաւ եւ ուրախացաւ» (Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 8.56):

6.- ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԸ ԵՒ ՍՈՒՐԲԵՐՈՒՆ ՈՒՂՂՈՒՄԾ ԱՂՕԹՔՆԵՐԸ

Առարկութիւն.- *Սակայն այսպիսի երեւոյթ մը չ'արդարանար աստուածաշնչական հատուածներով եւ Եկեղեցւոյ պատմութեան տուեալներով:*

⁹ «Երկինքի թագաւորութիւն»-ին կողքին Յիսուս նաեւ գործածած է «Աստուծոյ թագաւորութիւն» բացատրութիւնը: Երկուքն ալ կ'արտայայտեն Աստուծոյ թագաւոր ըլլալու իրողութիւնը եւ տիրապետութիւնը՝ Իր կամքը ընդունողներուն եւ կատարողներուն վրայ: Երկինքի թագաւորութիւնը մտնել կամ Աստուծոյ թագաւորութիւնը ժառանգել՝ կը նշանակէ յաւիտենական կեանքը ընդունիլ:

Պատասխան. - Աստուածաշունչը շատ յստակ կերպով կ'ընդգծե, թե կարգ մը անձերու բարեխօսութիւնը Աստուծոյ մօտ շատ ազդու եւ ընդունելի եղած է (Ընդհանրական նամակ Յակոբոս առաքեալի 5.16-18, Յոր 42.8): Արդ, այս երեւոյթը միայն մեր երկրաւոր կեանքին յատուկ չէ: Մակաբայեցիներու երկրորդ գիրքին մէջ, որ կարգ մը յարանուանութիւններու ¹⁰ կողմէ Սուրբ գիրքի կանոնէն դուրս դրուած է, կը կարդանք թէ Երեմիա մարգարէն Իսրայէլի ժողովուրդին համար անդադար Աստուծոյ կ'աղօթեր (Երկրորդ գիրք մակաբայեցիներու 15.14): Այս վարդապետութիւնը ընդունուած էր նորածիլ Եկեղեցոյ կողմէ: Այդ ժամանակաշրջանի գերեզմանաքարերուն վրայ ննջեցեալներէն աղօթքներ խնդրող արձանագրութիւններ կան եւ *Ս. Պողիկարպոսի վկայաբանութիւն*-ը ¹¹ եւ ուրիշ աղբիւրներ կը վկայեն այս մասին: Ոչ-ուղղափառ եկեղեցիներու կողմէ որպէս հեղինակութիւն ճանչցուած ու յարգուած Եկեղեցոյ հայրեր, ինչպէս Ս. Օգոստինոս¹², Ս. Աթանաս¹³ եւ Ս. Յովհան Ոսկեբերան¹⁴, ընդունած են այս ընդհանրական եւ ուղղափառ վարդապետութիւնը:

¹⁰ Ընդհանրական եկեղեցոյ տարբեր-տարբեր խումբերը, օրինակ՝ հայեր, կը բաժնուին երեք յարանուանութիւններու.- Առաքելական, Գաթողիկէ եւ Աւետարանական:

¹¹ Ս. Պողիկարպոս Զմիւռնիոյ եկեղեցոյ եպիսկոպոս (69-155):

¹² Ափրիկէի եկեղեցոյ եպիսկոպոս (354-430):

¹³ Աղեքսանդրիոյ եկեղեցոյ եպիսկոպոս, ախոյեան Ուղղափառ հաւատքի (296-373):

¹⁴ Կոստանդնուպոլսոյ եկեղեցոյ հայրապետ, հռչականուն քարոզիչ (347-407):

7.- ՅԻՍՈՒՄ ՄԻԱԿ ՄԻՋՆՈՐԴԸ

Առարկություն.- *Եթե մենք Քրիստոսի արինով փրկուած ենք, ի՞նչ պէտք ունինք սուրբերուն աղօթելու: Յիսուս է Աստուծոյ եւ մարդոց միջնորդը:*

Պատասխան.- Այո, Յիսուս է մեղաւոր մարդկութեան միակ Փրկիչը եւ Աստուծոյ ու մարդոց միակ միջնորդը: Քանի որ Յիսուս մեզ փրկելու համար Իր արինը թափեց, ուրեմն մենք իրարու աղօթքներուն պէտք չունինք այլեւս: Ընդհակառակը, Աստուածաշունչն ու քրիստոնէական Աւանդութիւնը կը վկայեն քրիստոնէաներու կեանքին մէջ աղօթքին ունեցած կարեւորութեան եւ զօրութեան մասին (Հմմտ. Երկրորդ նամակ կորնթացիներուն 1.11): Մահով մեզմէ բաժնուած սուրբերը բարեխօսներ են եւ Աստուած միշտ կը լսէ անոնց աղօթքները: Անոնք մեր երկնային բարեկամներն են, որոնք կը լսեն մեր խնդրանքները եւ իրենց աղօթքներով մեզի համար կը բարեխօսեն Աստուծոյ: Ս. Գրիգոր Նարեկացիի բառերով կը դիմենք Աստուծոյ.- *«Այս խորունկ գիշերուան մէջ, երբ մահուան նմանութեամբ կը քնանամ, բերկրալից հանգի՛ստ տուր՝ Սուրբ Աստուածածինիդ եւ բոլոր ընտրեալներուդ աղօթքներովն ու բարեխօսութեամբը»* (Մատեան ողբերգութեան, Բան 12):

8.- ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ ԿԱՄ ՍՈՒՐԲԵՐՈՒ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆԱՅՈՒՄ

Առարկություն.- Աստուածաշունչը բոլոր քրիստոնեաները **սուրբ** կը կոչէ. հետեւաբար սխալ է միայն ոմանք սրբադասելը:

Պատասխան.- Նոր կտակարանի Նամակներուն մէջ քրիստոնեաները որպէս **սուրբեր** յիշուած են: Ընդունելով հանդերձ աստուածաշնչական այս հաստատումը, Հայ եկեղեցին, այլ Ուղղափառ եկեղեցիներուն ման, **սուրբ** տիտղոսը կը գործածէ մասնայատուկ եղանակով եւ անով կ'ակնարկէ ա՛յն մասնաւոր անձերուն, որոնք քրիստոնեական առաքինութիւնները ցոլացուցած են իրենց կեանքով ու գործով: **Սուրբերու** կանոնականացումով Եկեղեցին չ'ըսեր, թէ անոնք որոնք չեն սրբադասուած սուրբեր չեն. այլ կը յարգէ վերեւ յիշուած աստուածաշնչական ըմբռնումը: Եկեղեցին սրբադասում կը կատարէ վսեմացնելու համար ա՛յն քրիստոնեաները, որոնք Սուրբ Հոգիին ծաւալած գործունէութեան ու պարգեւած շնորհներուն շողերն են եւ Քրիստոսի ընդգծած «լեցուն կեանք»-ին (Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 10.10) տիպարները: **Սուրբ** բառին նախնական ու էական գործածութեամբ բոլոր քրիստոնեաներն ալ սուրբեր են՝ ըստ Նոր կտակարանին. սակայն բառին երկրորդական նշանակութեամբ, եկեղեցոյ այս հասկացողութիւնը կը բնորոշէ մի միայն մասնաւոր անձեր: Եկեղեցին կը հրաւիրէ մեզ նմանելու սրբադասուած սուրբերուն: Հայ եկեղեց-

ւոյ ճանչցած վերջին սուրբերը կը հանդիսանան 2015-ին սրբադասուած Հայոց ցեղասպանութեան նահատակները:

9.- ՄԻԱՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՄՆԵՐ

Առարկութիւն.- *Քրիստոնէական ճշմարիտ հաւատքի հիմքը մի միայն Աստուածաշունչ մատեանն է:*

Պատասխան.- Աստուածաշունչը առանձինն բնաւ հաւատքի հիմք չէ եղած: Ուղղափառ եւ Ընդհանրական¹⁵ եկեղեցին էր, որ ճշդեց Աստուածաշունչին կանոնը: Առաքեալներուն վերագրուած շատ մը գրութիւններ կային եւ շրջագայութեան մէջ էին: Եկեղեցին ճշդեց անոնց հարազատութիւնը, համեմատելով զանոնք առաքեալներէն կտակուած բերանացի Աւանդութեան հետ: Եթէ Եկեղեցին նախաձեռնած չըլլար այս տնօրինութեան, մենք այսօր գրկուած պիտի ըլլայինք Աստուածաշունչ մատեանէն: Հերձուածներ եւ հերետիկոսութիւններ կը ծագին, երբ Աստուածաշունչը կ'անջատուի Եկեղեցիէն եւ կամ ըստ կամ կը մեկնաբանուի, որ խորթ է Ընդհանրական եկեղեցւոյ Աւանդութեան (Հմմտ. Ընդհանրական երկրորդ նամակ Պետրոս առաքելի 3.16): Քրիստոս յայտնեց, թէ նոյն Սուրբ Հոգին, որ ներշնչեց Աստուածաշունչի

¹⁵ «Հաւատաւք»-ին մէջ Եկեղեցիին տրուած ստորոգելիներէն մին է: Միւս ստորոգելիներն են՝ **մէկ, առաքելական եւ սուրբ:**

գրութիւնը, նաեւ պիտի առաջնորդէ Եկեղեցին եւ զայն զերծ պիտի պահէ սայթաքումէ (Հմմտ. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 16.13): Աստուածաշունչն ու Աւանդութիւնը հաւասարապէս կը պատկանին Եկեղեցոյ եւ կը սնուցանեն մեր հաւատքի հաւաքական կեանքը:

10.- ԱՆԵՐԵՒՅԹ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ՅԱՐԱՆՈՒԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առարկութիւն.- Քրիստոսի եկեղեցին աներեւոյթ է: Չեմ հաւատար Յայ եկեղեցոյ, եւ ոչ ալ ուրիշ յարանուանութիւններու:

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին լոկ յարանուանութիւն մը չէ: Այլ, ան յար եւ նման է առաքելներուն հաստատած Եկեղեցիին, որ յաղթահարեց Գնոստիկեան¹⁶, Արիոսական¹⁷ եւ այլ բազում հերետիկոսութիւններ, հաստատեց Աստուածաշունչի կանոնը եւ բանաձեւեց Սուրբ Երրորդութեան ու Քրիստոսի աստուածային ու մարդկային բնութիւններու վերաբերեալ վարդապետութիւնները: Հայ եկեղեցոյ պատմութիւնը կը սկսի Յիսուսէ ու անընդմիջաբար կը հասնի մինչեւ

¹⁶ Կը սերի յունարէն «գնոսիս» արմատէն եւ գիտութիւն կը նշանակէ: Հեթանոսական տարբեր կրօններու եւ յոյն փիլիսոփաներու մտածողութեան տարբերը քրիստոնէութեան խառնած աղանդ մը, որ կը հաւատար, թէ նիւթը չար է:

¹⁷ Արիոսի (250–336) սխալ ուսուցումը, թէ Քրիստոս հաւասար չէ չօր Աստուծոյ:

ներկայ ժամանակները: Անկարելի է պնդել, թե Եկեղեցին աներեւոյթ է: Առաքելներուն կողմէ հիմնուած տեղական-ազգային եկեղեցիները աներեւոյթ էին: Աստուածաշունչի կազմութիւնն ու կանոնականացումը պատմականօրէն կարելի չէ՞ հաստատել: Տակաւին, պատմականօրէն կարելի չէ՞ արձանագրել, թե հերձուածողները պարտութեան մատնուեցան պատմական Եկեղեցոյ կողմէ: Արդ, բանականութիւնը կը հաստատէ, թե Եկեղեցին կանգնած է պատմական այն ենթահողին վրայ, որ կը պատկանի ներկայ Հայ եկեղեցոյ եւ այլ Ուղղափառ եկեղեցիներու:

11.- ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ԵՒ ԱԲԱՆՂՈՒԹԻՒՆ

Առարկութիւն.- Բայց, Հայ եկեղեցին Աստուածաշունչէն աւելի շեշտը կը դնէ Աւանդութեան վրայ:

Պատասխան.- Ո՛չ: Հայ եկեղեցին Աստուածաշունչէն աւելի շեշտը Աւանդութեան վրայ չի՛ դնէր: Ան կ'ընդունի Աստուածաշունչին աստուածային ներշնչումն ու անսխալականութիւնը: Հաւատքի եւ քրիստոնէական կեանքի դիտանկիւնէն, Աստուածաշունչը անգուգական հեղինակութիւն է: Սակայն Հայ եկեղեցին կը պնդէ, թե Աստուածաշունչը պէտք է մեկնաբանուի Ընդհանրական եկեղեցոյ հասարակաց Աւանդութեան շրջագիծին մէջ: Այս հասարակաց Աւանդութիւնը հիմնուած է առաքելներուն բերանացի ուսուցումներուն վրայ եւ փոխանցուած է Եկեղեցոյ

(Հմնտ. Երկրորդ նամակ թեսաղոնիկեցիներուն 2.15): Ան ապացոյցն է այն ճշմարտութեան, թէ Սուրբ Հոգին կ'ապրի Եկեղեցոյ մէջ (Հմնտ. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 14.26): Ան պահպանուած է Տիեզերական ժողովներու¹⁸, սուրբերու եւ Եկեղեցոյ հայրերու ուսուցումներուն մէջ: Անոնք որոնք իրենց կեանքը Սուրբ Հոգիին շնորհներուն կշռոյթովը կ'ապրին՝ Աստուածաշունչի ամենէն վաւերական մեկնաբաններն են, եւ անոնք են, որ կը վկայեն Աստուածաշունչի եւ Աւանդութեան ներքին կապին մասին:

12.- ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ ԴՐՈՒՄԾ ՆԿԱՐՆԵՐ

Առարկութիւն.- Հակառակ Աստուածաշունչի արգելքին, Հայ եկեղեցոյ մէջ նկարներ կը գործածուին:

Պատասխան.- Ըստ Հին կտակարանի Օրէնքին, նկարներու գործածութիւնը թէւ արգիլուած էր, սակայն այս մէկը բացարձակ արգելք չէր: Աստուած

¹⁸ Հայ եկեղեցին կ'ընդունի երեք Տիեզերական ժողովներ.- **Նիկիոյ**, 325-ին, ուր Արիոս դատապարտուեցաւ. **Կոստանդնուպոլսոյ**, 381-ին, ուր դատապարտուեցաւ Մակեդոն՝ որ կը մերժէր Սուրբ Հոգիին աստուածութիւնը. **Եփեսոսի**, 431-ին, ուր դատապարտուեցաւ Նեստոր՝ որ կը բաժնէր Քրիստոսի աստուածային եւ մարդկային բնութիւնները եւ կը մերժէր ըսել, թէ Ս. կոյս Մարիամէն ծնածը Աստուած է. այդ պատճառով ալ կը մերժէր Ս. կոյս Մարիամին տրուած «**Աստուածածին**» տիտղոսը, որ Ընդհանրական եկեղեցին ճանչցաւ եւ դաւանեցաւ: Ասոնք Տիեզերական ժողովներ կը կոչուին, որովհետեւ ընդունուած են գրեթէ բոլոր Եկեղեցիներուն կողմէ:

հրահանգեց, որ երկու քերովբեներու¹⁹ նկարներ գետեղուին Ուխտի տապանակին²⁰ վրայ (Հմմտ. Ելք 25.18): Պետք է յստակօրէն ըմբռնել, թէ Աստուածաշունչը կը դատապարտէ սուտ աստուծոյ մը նկարը պատրաստել, անոր երկրպագել եւ զայն պաշտել: Աստուած կռապաշտութիւնը կ'արգիլէ եւ ո՛չ թէ նրկարներու գործածութիւնը:

Աստուածաշնչական կարգ մը հատուածներ այն տպաւորութիւնը կը թողուն, որ Աստուած կ'արգիլէ որեւէ նկար պատրաստել: Ելք 20.4-ի մէջ կը կարդանք.- *«Դուն քեզի կուռք չշինես, ո՛չ ալ վերը երկինքի մէջ, կամ վարը երկրի վրայ, կամ երկրի տակի ջուրերուն մէջ եղած բաներուն մէկ նմանութիւնը»*: Սակայն յաջորդ համարին մէջ շատ յստակ է, թէ կռապաշտութիւնն է ինդրոյ առարկան (Հմմտ. Ելք 20.5): Այլապէս Աստուած չէր հրահանգեր, որ նկարներ պատրաստուին:

¹⁹ Հրեշտակներու խումբ մըն է (Հմմտ. Ծնունդներ 3.24, Եզեկիէլ 1.10), որ ընդհանրապէս կը յիշուի հրեշտակներու այլ խումբի մը՝ սերովբեներու հետ:

²⁰ Կը կոչուի նաեւ **Տիրոջ տապանակը** կամ **Աստուծոյ տապանակը**: Ոսկիով պատուած փայտեայ սնտուկ մը, որուն կափարիչը **քաւութիւն** կը կոչուէր, որովհետեւ Աստուծոյ աթոռը եւ ներկայութիւնը կը խորհրդանշէր ու ժողովուրդին մեղքերը քաւելու սահմանուած զոհերուն արիւնը անոր առջեւ կը սրսկուէր: Տապանակին մէջ կը պահուէին Տասնաբանեայ պատուիրաններու զոյգ տախտակները, Ահարոնի ծաղկեալ գաւազանը եւ մանանայով լեցուն ոսկեայ սափորը (տե՛ս Նամակ եբրայեցիներուն 9.4):

Բայց, աւելի խոր սկզբունք մըն ալ կայ հոս: Մենք այլևս ենթակայ չենք «Օրէնքին»²¹, այլ՝ շնորհքին» (Նամակ հռոմայեցիներուն 6.14): *«Իսկ եթէ փորձէք Օրէնքի գործադրութեամբ արդարանալ՝ ա՛յլ Քրիստոսի հետ ձեր կապը կտրած կ'ըլլաք եւ զրկուած՝ անոր շնորհքէն»* (Նամակ գաղատացիներուն 5.4): Յիսուս Քրիստոսի մարդանալը մարդ արարածին հետ Աստուծոյ ունեցած յարաբերութեան սկզբունքները յեղաշրջեց: Մեր մատենագիրներէն Վրթանէս քերթող (6-7-րդ դարու հեղինակ), իր 'Յաղագս պատկերամարտից' գործին մէջ, բուռն կերպով կը պայքարի պատկերները անարգողներուն դէմ եւ կը պարզէ Եկեղեցոյ ըմբռնումն ու յարգանքը պատկերներուն հանդէպ: Պատկերներու յարգանքի մասին առաջին գրութիւնը կը պատկանի Վրթանէս քերթողի: Ան կը հաստատէ. - *«Միթէ դեղով չե՞ն գրուած գիրքերը. նոյն բաները եկեղեցիներու մէջ դեղով նկարած են: Միայն ականջները կը լսեն գիրքերէն, իսկ նկարները աչքով կը տեսնուին, ականջով կը լսուին եւ սրտով կ'իմացուին եւ կը հաւատացուին»* (Երուանդ Մելքոնեան, «Վրթանէս քերթողի 'Յաղագս պատկերամարտից' ճառը», Գլաձոր տարեգիրք Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան դպրեւանոց, ը. տարի, 1965, էջ 149):

²¹ Աստուածաշունչին մէջ գտնուող Աստուծոյ պատուիրաններու ամբողջութիւնը: Նաեւ, **Օրէնք** անունով կը ճանչցուին Հին կտակարանի առաջին հինգ գիրքերը:

Արդարեւ, եթէ Ելք 20.4-ը իր շրջագիծէն դուրս բերուի եւ տառացիօրէն մեկնաբանուի, անկարելի կ'ըլլայ որեւէ նկար նկարել՝ նոյնիսկ նկարչական մեքենայի գործածութեամբ: Սա Աստուծմէ չէ՛ արգիլուած: Աւելին, վերջին հաշուով, գիրն ալ նկար է...: Միայն կռապաշտութիւնը, այսինքն՝ սուտ աստուածներու պաշտամունքը, արգիլուած է: Քրիստոսի եւ սուրբերուն նկարները «կուռք» նկատել՝ հայհոյանքի համագոր է:

13.- ՆԿԱՐՆԵՐՈՒՄԸ ՄԱՏՈՒՅՈՒՄԸ ԱՂՕԹՔԸ

Առարկութիւն.- Անգամ մը տեսայ, որ հայ քրիստոնէայ մը նկարի մը կ'աղօթեր: Այսպիսի սովորութիւն մը խոտոր կը համեմատի Աստուածաշունչի ուսուցումին:

Պատասխան.- Հայ քրիստոնէաներ նկարներու չեն աղօթեր: Թերեւս հայ հաւատացեալներ տեսած էք, որոնք նկարներու դիմաց կ'աղօթեն, բայց՝ ո՛չ թէ նկարներուն: Աղօթքը կ'ուղղուի Քրիստոսի, եւ կամ ալ նկարով պատկերուած սուրբին բարեխօսութեան կը դիմուի: Նկարի մը աղօթելը նախապաշարումի համագոր մեղք մըն է, որ կը դատապարտուի Հայ եկեղեցոյ կողմէ:

14.- ՆԿԱՐՆԵՐՈՒ ՄԵԾԱՐՈՒՄ

Առարկություն.- *Հայ քրիստոնեաներ կը ծնրադրեն նկարներու դիմաց եւ կը համբուրեն զանոնք: Սա Աստուծոյ կողմէ անընդունելի, աղաղակող կռապաշտութիւն է:*

Պատասխան.- Երբ մէկը իր մօր պատկերը համբուրէ՝ թուղթի պատառի՞կ մը յարգած կ'ըլլայ, թէ ոչ մօր հանդէպ ունեցած սէրը արտայայտած: Կռապաշտ կ'ըլլանք, երբ առարկայ մը որպէս Աստուած կը պաշտենք: Նախնական ցեղեր եւ հին ժողովուրդներ այդ պատճառով կռապաշտ կոչուած են:

Քրիստոնեաներ երկիւղածութիւն կը դրսեւորեն սրբանկարի մը հանդէպ, որովհետեւ անով կը խորհրդանշուի տուեալ անձ մը: Սէրն ու բարեպաշտութիւնը Քրիստոսի կամ սուրբի մը հանդէպ է, եւ ո՛չ թէ փայտին, թուղթին կամ ներկին: Յովհան Դամասկացի²² կը գրէ, թէ ինք նիւթը չի՛ պաշտեր, այլ կը պաշտէ Ան՝ որ իր փրկութեան համար նի՛ւթ դարձաւ: Արդ, Հայ եկեղեցին նկարի մը հանդէպ արտայայտուած պատիւը կը համարէ հոն գծուած անձին հանդէպ սնուցուած յարգանք մը:

²² Եկեղեցւոյ հայր (675–749):

15.- ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԸ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Առարկություն.- *Աստուածաշունչին վրայ հիմնուելով, չեմ կրնար Եկեղեցւոյ սա կամ նա որոշումը ընդունիլ:*

Պատասխան.- Եթէ Եկեղեցւոյ հեղինակութիւնն ու անսխալականութիւնը չես ընդունիր, ինչպէ՞ս կրնաս Աստուածաշունչին հեղինակութիւնն ու անսխալականութիւնը ընդունիլ: Եկեղեցին էր, որ ճշդեց Աստուածաշունչը բաղկացնող գիրքերը: Երբ Նոր կտակարանը կը խմբագրուէր, շատ մը «աւետարան»-ներ եւ գրութիւններ կային, որոնք առաքելական հեղինակութիւն կը համարուէին: Եկեղեցին մերժեց ասոնցմէ անհարազատները եւ ընդունեցաւ անոնք, որոնք վաւերականօրէն առաքելական էին եւ աստուածային ներշնչումով գրուած: Եթէ Եկեղեցին նկարներու մեծարումը որդեգրելով սխալ գործեց, ուրեմն Աստուածաշունչի կանոնի կազմութեան մէջ եւս սխալ գործեց: Հետեւաբար այս տրամաբանութեամբ, առանց Աստուածաշունչի եւ առանց Եկեղեցւոյ կը մնանք:

Քրիստոս խոստացաւ ամբողջական ճշմարտութեան առաջնորդել Եկեղեցին, որ մա՛հն անգամ իր ամբողջ զօրութեամբ պիտի չկարենար յաղթահարել (Հմմտ. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 16.13, Աւետարան ըստ Մատթէոսի 16.18):

16.- Ս. ԽԱՉԻ ՄԵԾԱՐՈՒՄ

Առարկություն.- *Ինչո՞ւ հայեր խաչը կը համբուրեն միշտ:*

Պատասխան.- Հայ քրիստոնեաներ կը մեծարեն Սուրբ խաչը, որովհետեւ անով մեր փրկությունը իրագործուեցաւ: Պօղոս առաքեալ կը գրէ.- *«Գալով ինձի, քա՛ւ լիցի, որ մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի խաչէն զատ ուրիշ բանով պարծենամ»* (Նամակ գաղատացիներուն 6.14): Քրիստոսով խաչը դարձաւ զոհողութեան եւ փրկագործութեան խորհրդանիշ: Հայ եկեղեցոյ Սուրբ խաչի նուիրումը շարականները այնքա՛ն գեղեցկօրէն կը բանաձեւեն այս ճշմարտութիւնը, որ հայ հաւատացեալը իր սերն ու երկիրաձոնութիւնը ֆիզիքապէս եւս զուգորդելով անոր՝ կը համբուրէ Սուրբ խաչը:

17.- ՊԷ՛ՏՔ Է ՀՈԳԵԻՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅՐ ԿՈՉԵԼ

Առարկություն.- *Հայեր իրենց հոգեւորականները հայր կը կոչեն -տէր հայր, հայր սուրբ, սրբապան հայր, վեհափառ հայր-, մինչ Յիսուս կ'արգիլէ պայն (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մատթէոսի 23.9):*

Պատասխան.- Քրիստոս քրիստոնեական խոնարհութիւն սորվեցուցած պահուն կը յիշեցնէ մեզի, թէ մեր միակ ու ճշմարիտ Հայրը երկինքի մէջ է: Այսօր,

նոյնիսկ ամենէն ծայրայեղ յարանուանութիւններու հաւատացեալներն անգամ չեն վարանիր իրենց ֆիզիքական հայրը **հայր** կոչելու: Յիսուս, Իր քարոզութեան ժամանակ, բնականաբար չէր ակնարկեր հայ կամ այլ քրիստոնէաներու ներկայ սովորութեան, որովհետեւ այդ օրերուն **հայրը** եկեղեցական տիտղոս մը չէր:

Պօղոս առաքեալ, որ Յիսուսի կողմէ հրաւիրուեցաւ աւետարանը քարոզելու, չվարանեցաւ **հայր** տիտղոսը ինքն իրեն վերագրելու: Ան կը գրէ.- *«Որովհետեւ նոյնիսկ եթէ բիրաւոր դաստիարակներ ունենաք՝ ձեզ Քրիստոսի առաջնորդելու համար, բայց ինձմէ զատ հայր չէք կրնար ունենալ, որովհետեւ եւ սէի որ Աւետարանին քարոզութեամբ ձեզի հայր եղայ՝ որպէսզի Քրիստոս Յիսուսի պատկանիք»* (Առաջին նամակ կորնթացիներուն 4.15): Նոյն ըմբռնումով ալ, Հայ եկեղեցւոյ եկեղեցականները **հոգեւոր հայրեր** կը կոչուին հաւատացեալներուն կողմէ:

Նաեւ, Պօղոս առաքեալ հայր կոչեց Եփեսոսի այր ծնողները (Հմմտ. Նամակ եփեսացիներուն 6.4): Արդ, Աստուածաշունչն ու քրիստոնէական Աւանդութիւնը կը վկայեն, թէ Յիսուսի խօսքերը բառացիօրէն եւ նեղմտօրէն պէտք չէ ընթնենք: Այլապէս, **պատուելի, հովիւ** եւ այլ տիտղոսներու գործածութիւնը եւս արտօնուած չէ Յիսուսի կողմէ: Բայց երբ Յիսուսի խօսքերը իրենց բնագրային շրջագիծին մէջ առնենք՝ կը տեսնենք, թէ Ան ժողովուրդին կը թելադրէր ամբարտաւանութենէ հեռու մնալ եւ համեստութեան հետամուտ ըլլալ (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մատթէոսի 23.5-7, 11-12):

18.- ԲՈՒՈՐ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐՆ ԱԼ ՔԱՀԱՆԱՅ ԵՆ

Առարկություն.- *Աստուածաշունչը կ'ըսէ, թէ բոլոր քրիստոնեաներն ալ քահանայ են: Ինչո՞ւ Հայ եկեղեցին միայն իր հովիւները քահանայ կը կոչէ:*

Պատասխան.- Եթէ բոլոր քրիստոնեաները քահանայ են, ուրեմն կրնա՞նք բոլոր քրիստոնեայ հովիւները **քահանայ** կոչել: Հայ քահանայի մը պաշտօնական տիտղոսը երեց է. թէեւ **քահանայ, տէր հայր, տէրտէր** բառերը շատ աւելի ընդհանրացած են:

Հայ եկեղեցին կ'ընդգծէ քահանայութեան արքունական յատկանիշը, հիմնուելով Պետրոս առաքեալի հետեւեալ խօսքերուն վրայ.- *«Դուք ընտրուած գեղ մըն էք, թագաւորելու կոչուած քահանաներ, սուրբ ազգ մը, Աստուծոյ սեփական ժողովուրդը. եւ ձեր պարտականութիւնն է քարոզել զօրութիւնը անոր՝ որ ձեզ խաւարէն իր սքանչելի լոյսին կանչեց»* (Ընդհանրական առաջին նամակ Պետրոս առաքեալի 2.9): Մակայն սա չի՛ նշանակեր, թէ բոլոր հաւատացեալներն ալ ձեռնադրուած քահանաներ են: Աստուածաշունչը շատ յստակօրէն կը բացատրէ, թէ Յիսուս Իր առաքեալներուն մասնաւոր իշխանութիւններ տուաւ, որոնք զլացուեցան Իր միւս հետեւորդներուն (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մատթէոսի 16.9, 18.18, Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 20.22): Եկեղեցին այս առաքելական իշխանութիւնը ձեռնադրութեամբ կը փոխանցէ Հայ եկեղեցւոյ քահանայական դասուն (Հմմտ. Առաքեալներուն գործերը 14.23, Առաջին նամակ Տիմոթէոսին 4.13):

19.- ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳԸ՝ ԶՈՀԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Առարկություն.- Յիսուս միակ քահանայատուն է, որ ինքզինք մեկ անգամ մատոյց մեղքերու քառութեան համար: Հայ եկեղեցին ինչպէ՞ս կրնայ հաւատալ, թէ պատարագը քահանային կողմէ մատուցուած սոհ²³ մըն է:

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին կ'ուսուցանէ այն վարդապետութիւնը, թէ Քրիստոսի ինքնամատուցումը մեղքերու թողութեան միակ եւ կատարելագոյն գրաւականն է:

Սակայն Եկեղեցոյ սկզբնական շրջանէն սուրբ պատարագը որպէս զոհագործութիւն նկատուած է: Վարդապետութիւն երկոտասան առաքելոց²⁴ գիրքին մէջ, սուրբ պատարագը Մաղաքիա մարգարէին կողմէ յիշուած զոհին հետ առնչուած է (Հմմտ. Մաղաքիա 1.11): Նոյնը կը սորվեցնեն նաեւ Եկեղեցոյ հայրերը: Պօղոս առաքեալ կորնթացիներուն գրած Առաջին նամակին մէջ (գլուխ 11) կ'ակնարկէ սուրբ պատարագի զոհագործական նկարագիրին: Սուրբ պատարագը

²³ Աստուածաշունչին մէջ, զոհը Աստուծոյ տրուած նուէր մըն է, յաճախ **պատարագ** կամ **ընծայ** կոչուած: Նոր կտակարանին մէջ, Սուրբ խաչին վրայ Քրիստոսի կամաւոր մահը կը նկատուի Աստուծոյ ընծայուած կատարեալ եւ գերագոյն զոհագործութիւնը՝ որպէս Անոր պատարագումը մեր մեղքերու քառութեան համար:

²⁴ *Didache*, բ. դարու սկիզբներէն քրիստոնէական ուսուցումներ բովանդակող սկզբնաղբիւր մը, որուն հեղինակը եւ գրութեան թուականն ու վայրը անձանօթ կը մնան:

Աստուծոյ ընծայած մեր փառաբանութեան եւ գոհաբանութեան գոհն է (Հմմտ. Նամակ եբրայեցիներուն 13.15): Անով նիւթեղէն ընծաներ կը նուիրենք Աստուծոյ (Հմմտ. Նամակ փիլիպպեցիներուն 4.18), ինչպէս նաեւ՝ մեր անձերը (Հմմտ. Նամակ հռոմայեցիներուն 12.1): Առաւել, սուրբ պատարագը գոհագործութիւն մըն է, որովհետեւ անով մեր Փրկիչին Գողգոթայի գոհաբերումը խորհրդականօրէն կը ներկայացուի սուրբ սեղանին վրայ: Քրիստոսի գոհագործութիւնը չէ որ կը կրկնուի. այլ, մենք Քրիստոսի Գողգոթայի գոհագործութիւնը կը վերընծայենք Աստուծոյ՝ մեր աղօթքներով եւ խնդրանքներով: Անով Եկեղեցին, Քրիստոսի խորհրդական մարմինը, կը մասնակցի Քրիստոսի յաւիտենական քահանայապետութեան եւ ինքընծայման (Հմմտ. Նամակ եբրայեցիներուն 7.24-25, 8.1-3): Արդարեւ, սուրբ պատարագը գոհագործութիւն մըն է, որուն ընդմէջէն Եկեղեցին, հաւատացեալներու խումբը, իր պաշտամունքով եւ բարեխօսական մաղթանքներով կը միանայ Քրիստոսի միակ գոհագործութեան հետ, որ է բաշխեալ մարմին եւ հեղեալ արին Յիսուս Քրիստոսի՝ մեր մեղքերուն քաւութեան համար:

20.- ՀԱՅ ԾԷՍ

Առարկութիւն.- *Ինչո՞ւ հայ ծեսը շքեղ արարողութիւններով լեցուն է: Ըստ Նոր կտակարանին, պաշտամունքը պարզ բնոյթ պետք է ունենայ:*

Պատասխան.- Աստուած դէմ չէ արարողութիւններու եւ ծիսակատարութիւններու: Հին ուխտին համաձայն՝ Ան հրահանգեց, որ բազմապիսի ծէսեր կատարուին: Յայտնութիւն Յովհաննէսի գիրքը ցոյց կուտայ, որ պաշտամունքի ֆիզիքական արարքները Երկինքի արքայութեան մէջ կը ցոլան (Հմմտ. Յայտնութիւն Յովհաննէսի 5.6–14, 8.1–4 եւ այլն): Հայ եկեղեցին կը հաւատայ, որ Եկեղեցին Աստուծոյ թագաւորութիւնն է երկրի վրայ: Արդ, Եկեղեցոյ պաշտամունքը պէտք է Աստուծոյ թագաւորութեան փառքը ցոլացնէ:

Եկեղեցական բազմաթիւ աղբիւրներ կը հաստատեն, թէ Հայ եկեղեցոյ սուրբ պատարագը պահած է նախնական Եկեղեցոյ պաշտամունքին հիմնական տարրերը եւ դարերու ընթացքին աւելի ճոխացած է: Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն, հաւատացեալներ ի մի կու գային շաբթուան առաջին օրը, կիրակի, Աստուծոյ խօսքը լսելու եւ Տիրոջ ընթրիքին մասնակցելու համար: Անոնք կը հաւատային, թէ սրբագործեալ հացն ու զինին Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը կը դառնան: Մերժելով այս ճշմարտութիւնը, կը հեռանանք Նոր կտակարանի Եկեղեցոյ Աւանդութենէն:

21.- ԾԷ՞Ս ԹԷ ԱԲԵՏԱՐԱՆՉՈՒԹԻՒՆ

Առարկութիւն.- *Հայ եկեղեցին աւելի կը շեշտէ ծէսքան թէ Յիսուսով հոգիներու փրկութիւնը:*

Պատասխան.- Հայ եկեղեցոյ ծէսը քրիստոնէայ

համայնքին պաշտամունքն է եւ յատկացուած է անոնց, որոնք արդէն իսկ ընդունած են զՔրիստոս եւ կը հաւատան Անոր: Եկեղեցոյ սկզբնական շրջանին, ոչ հաւատացեալներուն նոյնի՛սկ թոյլատրուած չէր պաշտամունքի ներկայ գտնուիլ:

Մա չի՛ նշանակեր, որ առաքելական ու աւետարանչական աշխատանքը այլ եկեղեցիներու մենաշնորհն է: Հայ եկեղեցին չ՛անտեսեր Ընդհանրական եկեղեցոյ կեանքին մաս կազմող այս առաքելութիւնը: Եթէ եղած են ժամանակներ, երբ Հայ եկեղեցին աշխուժօրէն առաքելութեան եւ աւետարանչութեան չէ լծուած, անոր պատճառը պէտք է փնտռել պատմական անթոյլատու պայմաններուն մէջ՝ յատկապէս իսլամական, թրքական եւ համայնավարական տիրապետութիւններու օրերուն: Վաւերական ու ճշմարիտ հաւատքը կ՛ուսուցանէ, որ բոլոր քրիստոնեաները Քրիստոսի առաքեալներն ու վկաները դառնան:

22.- ՀԱՅԵՐԸ ՎԵՐՍՏԻՆ ԾՆԱ՛Ծ ԵՆ

Առարկութիւն.- Յիսուս ըսաւ.- «Պետք է որ վերստին ծնիք»: Բայց հայ քրիստոնեաներ վերստին ծնած հաւատացեալներ չեն:

Պատասխան.- Նոր կտակարանը կը սորվեցնէ, թէ Յիսուս Քրիստոսի հաւատացողներ մկրտութեամբ՝ ջուրով եւ Սուրբ Հոգիով արժանի պիտի դառնան **նոր ծնունդի** մը: «Հաստատ գիտցիր, որ եթէ մէկը ջուրէն եւ Հոգիէն չծնի՝ չի՛ կրնար Աստուծոյ արքայութիւնը

մտնել» (Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 3.5): Նոյն ուսուցումը կը փոխանցէ Պօղոս առաքեալ, երբ մկրտութեան մասին կը գրէ.- *«Մեզի նոր ծնունդ տուաւ, մկրտութեամբ եւ Սուրբ Հոգիին միջոցաւ մեզ վերանորոգեց»* (Նամակ Տիտոսին 3.5): Արդ՝ այն անձը, որ նախապէս հոգեպէս մեռած էր՝ յաւիտենական կեանքի պարգէւը ստացաւ: Այս հոգեւոր ծնունդը անհրաժեշտ է փրկութեան համար: Ա՛յս է Հայ եկեղեցւոյ ուսուցումը եւ հետեւաբար հայ քրիստոնէաներ իրաւամբ **վերստին ծնած** են:

Այսօր, **վերստին ծնած քրիստոնէաներ** ակնարկութիւնը կը բնորոշէ այն անձերը, որոնք զգայացունց հոգեվիճակներէ անցած են: Մա աստուածաշնչական ուսուցում չէ: Նոր ծնունդը հոգեդարձ մըն է, որ անպայմանօրէն զգացական հոգեվիճակներու ցոլացումով չէ պայմանաւորուած:

23.- ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼՆԵՐԸ ՓՐԿՈՒՄԾ ԵՆ

Առարկութիւն.- *Ինչո՞ւ Հայ եկեղեցին կ'ուրանայ, թէ հաւատացեալներ փրկուած են:*

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին չ'ուրանար, որ հաւատացեալը **փրկուած** է, այլ՝ կը մերժէ այն ուսուցումը, թէ անձ մը *«սպահովագրած»* է իր երկինք երթալը: Նոր կտակարանին համաձայն, երբ անձ մը Քրիստոսով կը մկրտուի, մեղքի եւ մահուան տիրապետութենէն կը ձերբազատուի ու իսաւարի զօրութենէն

կ'անցնի Քրիստոսի թագաւորութեան (Հմմտ. Նամակ կողոսացիներուն 1.13): Բայց, տակաւին ան կրնայ մեղքի պատճառաւ սայթաքիլ եւ հեռանալ Քրիստոսէ (Հմմտ. Նամակ եբրայեցիներուն 6.4-6): Քրիստոնէաները չեն կրնար ըսել, թէ **փրկուած** են, մինչեւ որ չժառանգեն Երկինքի թագաւորութիւնը (Հմմտ. Առաջին նամակ Պետրոսի 1.5):

24.- ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒՄԸ ԵՄ-Ի ԿԱՄ ՓՐԿՈՒՄԸ ԵՄ-Ի ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

*Առարկութիւն.- Փառք կու տամ Աստուծոյ **ապահովագրուած** եմ-ի օրհնեալ վարդապետութեան համար: Վստահ եմ, որ **փրկուած** եմ եւ երկինք պիտի երթամ:*

Պատասխան.- Կրնաս այսպիսի վարդապետութեան մը համար շնորհակալութիւն յայտնել Աստուծոյ. սակայն այսպիսի ուսուցում մը չի՛ դադրիր հակասատուածաշնչական ըլլալէ: Աստուածաշունչը շատ յստակօրէն կը սորվեցնէ, թէ հաւատացեալը միշտ կրնայ մեղքի ճիրաններուն մէջ իյնալու փորձութեան դէմ յանդիման գտնուիլ եւ իր փրկութեան շնորհը կորսնցնել: Պօղոս առաքեալ կը զգուշացնէ մեզ հետեւեալ խօսքերով.- «*Սհա թէ ինչու, ով որ կը կարծէ թէ կանգուն է՝ թող զգոյշ ըլլայ, որ չիյնայ*» (Առաջին նամակ կորնթացիներուն 10.12): Ան քրիստոնէաներուն կ'ազդարարէ՝ փոխ առնելով Մովսէսի հետ Կար-

միր ծովը կտրած իսրայելացիներուն օրինակը, երբ անոնք աւելի ուշ սայթաքեցան եւ պատժուեցան (Ելք 13–14): Եբրայեցիներուն ուղղուած Նամակին մէջ նոյն օրինակը կը գործածուի եւ քրիստոնէաներ կը սաստրւին զգաստութեան հետեւեալ պատգամով.- *«Զգուշացէ՛ք, եղբայրներ, չըլլա՛յ որ ձեզմէ որեւէ մէկը սիրտով չարանայ եւ անհաւատութեամբ մերժէ ճանչնալ զԱստուած, կեանքի աղբիւրը»* (Նամակ եբրայեցիներուն 3.12): Մեր յաւիտենական փրկութիւնը կախում ունի Քրիստոսի հանդէպ մեր ունեցած յարատեւութենէն՝ *«Որովհետեւ այլեւս Քրիստոսի մաս կը կազմենք, եթէ մինչեւ վերջ անխախտ պահենք սկիզբէն մեր ձեռք բերած վստահութիւնը»* (Նամակ եբրայեցիներուն 3.14):

Պօղոս առաքեալ չի՛ գրեր, թէ քրիստոնէան յաւիտենական ապահովագրութիւն ունի. այլ, յարութեան նպատակակէտին կը ձգտի (Հմմտ. Նամակ փիլիպպեցիներուն 3.9–14): Տակաւին, կորնթացիներուն կը գրէ.- *«Բայց ինքզինքս սեղմումներու կ'ենթարկեմ ու կը զսպեմ, որպէսզի չըլլայ թէ ես ինքս մրցանակէն զրկուիմ, ես՝ որ ուրիշներուն կը քարոզեմ»* (Առաջին նամակ կորնթացիներուն 9.27):

Քրիստոնէական փրկութիւնը հաւատքի ըրպեական շրջադարձ մը չէ. այլ՝ ան կ'իրագործուի ամենօրեայ ապաշխարողական կենցաղով եւ Քրիստոսի վրայ դրուած շարունակական վստահութեամբ: Այլապէս, մենք եւս Պետրոս առաքեալի ազդարարած դատապարտութեան պիտի ենթարկուէինք.- *«Անոնք*

որոնք մեր Տէրն ու Փրկիչը՝ Յիսուս Քրիստոսը ճանչնալով՝ աշխարհի պղծութիւններէն անգամ մը հեռանալէ ետք վերստին նոյն պղծութիւններուն մէջ կ'իյնան, անոնց վիճակը նախկինէն շատ աւելի գէշ կ'ըլլայ: Աւելի լաւ կ'ըլլար, որ անոնք բնաւ ճանչցած չըլլային արդարութեան ճամբան, քան թէ ճանչնալէ ետք՝ հեռանային իրենց աւանդուած սուրբ պատուիրանէն» (Երկրորդ նամակ Պետրոսի 2.20–21):

Արդ, շատ պարզ է որ կրնանք գՔրիստոս ճանչնալ եւ ընդունիլ, ու ապա սայթաքիլ: Ասկէ խուսափելու համար միայն մէկ միջոց կայ՝ յարաճուն եւ ամենօրեայ վստահութիւն Քրիստոսի վրայ եւ պայքար մեղքին դէմ: Լսեցէ՛ք Յիսուսի խօսքերը.- *«Չկարծէք թէ ով որ ինծի “Տէ՛ր, Տէ՛ր” կ'ըսէ, երկինքի արքայութիւն պիտի մտնէ. այլ պիտի մտնէ միայն ան, որ երկինքի մէջ գտնուող իմ շօրս կամքը կը կատարէ» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի 7.21): Ուրեմն, Պետրոս առաքեալի հետ կրկնենք.- *«Հետեւաբար, եղբայրներ, ջանացէք աւելիո՛վ կառչիլ այն կոչումին, որուն ձեզ հրաւիրեց Աստուած՝ ընտրելով ձեզ» (Երկրորդ նամակ Պետրոսի 1.10):**

25.- ՓՐԿՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՒԱՏՔՈՎ ՄԻԱՅՆ

Առարկութիւն.- Աստուածաշունչը կը սորվեցնէ, թէ փրկութիւնը միայն հաւատքով կ'իրագործուի եւ ո՛չ թէ գործերով (Յմմտ. Նամակ եփեսագիներուն 2.8–9):

Պատասխան.- Մենք փրկութեան արժանի կը դառնանք մեր հաւատքը պահելով: Նոր կտակարանը շատ յստակ կերպով կ'ընդգծէ, թէ փրկութիւն ապահովող հաւատքը բարի գործերով կը զարդարուի (Հմմտ. Նամակ եփեսացիներուն 2.10, Նամակ Յակոբոսի 2.14–26, Առաջին նամակ Յովհաննէսի 2.4):

26.- ԶՔՐԻՍՏՈՍ ԸՆԴՈՒՆԻԼ ՈՐՊԷՍ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏԵՐ ԵՒ ՓՐԿԻՉ

Առարկութիւն.- *Ինչո՞ւ Հայ եկեղեցին ժողովուրդին չի՛ սորվեցներ, որ պիտուս պետք է որպէս անձնական Տէր եւ Փրկիչ ընդունիլ:*

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին կրնայ այդ մասնա-յատուկ բառերը չգործածել, սակայն կը շեշտէ հաւատացեալին Քրիստոսի վրայ ունեցած անձնական հաւատքը: Հայ եկեղեցւոյ մկրտութեան կանոնին մէջ, քահանան կ'աղօթէ հետեւեալ աղօթքը.- *«Ո՛վ Տէր, դուն որ քու այս ծառայ կանչեցիր, որ մկրտութեամբ սրբուի եւ լուսաւորուի, կ'աղաչենք՝ զայն արժանի՛ ըրէ քու մեծ շնորհիդ: Թօթափէ՛ իր հին մեղքերը եւ նորոգէ՛ զինք՝ նոր կեանք մը պարգեւելով, եւ Սուրբ Հոգիիդ զօրութեա՛մբ լեցուր, որպէսզի քու Քրիստոսիդ փառքովը նորոգուի»*, եւ ապա կը հարցնէ կնքահօր.- *«Երախան²⁵ ի՞նչ կ'ուզէ»*: Կնքահայրը կը պատասխանէ.- *«Հաւատք, յոյս, սէր եւ մկրտութիւն: Կ'ուզէ մկրտ-*

²⁵ Կը նշանակէ չմկրտուած անձ:

տուիլ եւ արդարանալ, մեղքերէ սրբուիլ, դեւերէն ազատիլ եւ Աստուծոյ ծառայել»։ Անշուշտ, այս բոլորին շնորհը կը ստանայ ան. բայց, զանոնք իր քրիստոնէական կեանքին մէջ արդիւնաւորելու կոչումը ունի։ Նաեւ, սուրբ պատարագի եւ ժամերգութիւններու²⁶ ընթացքին, սարկաւագին արտասանած քարոզներուն մէջ կ'ըսենք.- «Ո՛վ մեր Տէրն ու Աստուածը, մեր անձերը եւ զիրար քեզի՛ կը յանձնենք»։ Հետեւաբար Հայ եկեղեցին կ'ուսուցանէ, թէ հաւատքը մեր փրկութեան հիմնաքարն է։

27.- ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ ԵՒ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ

Առարկութիւն.- Սակայն մկրտութեամբ եւ հաղորդութեամբ մարդ չի՛ փրկուիր։

Պատասխան.- Քրիստոսի փրկագործական գործիւնը խորհուրդներու միջոցաւ կը փոխանցուի, եթէ զանոնք Եկեղեցոյ ճշմարիտ ուսուցումին համաձայն ըմբռնենք։ Խորհուրդներու մեքենայական կատարումով փրկութիւն չի՛ փոխանցուիր։ Առաւել, Պօղոս առաքեալ կը սաստէ, որ անարժանութեամբ չմասնակցինք սուրբ հաղորդութեան, որպէսզի փրկութեան տեղ դատապարտութիւն չստանանք (Հմմտ. Առաջին նամակ կորնթացիներուն 11.29)։ Յամենայն-

²⁶ Եկեղեցոյ հասարակաց աղօթքի պահ։ Հայ եկեղեցին ունի եօթը ժամերգութիւններ.- գիշերային, առաւօտեան, արեւագալի, ճաշու, երեկոյեան, խաղաղական եւ հանգստեան։

դէպս, խորհուրդներով Աստուծոյ շնորհը կը փոխանցուի բոլոր անոնց, որոնք արժանաւորապէս կ'ընդունին զանոնք:

28.- ԵՐԵՒԱՆԵՐՈՒ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

Առարկութիւն.- *Յայ եկեղեցին ինչո՞ւ երեխաներ կը մկրտէ: Երեխաներ չեն կրնար Քրիստոսի հաւատալ:*

Պատասխան.- Ո՛չ միայն Հայ եկեղեցին, այլ եկեղեցիներուն մեծամասնութիւնը երեխաներ կը մկրտէ. ինչպէս օրինակ՝ կաթողիկէներ²⁷, անկլիքաններ²⁸, լուտերականներ²⁹, մեթոտականներ³⁰, երիցականներ³¹ եւ ուրիշներ: Մկրտչականները³² եւ այլ աւետարանականներ դէմ են երեխաներու մկրտութեան:

²⁷ Հռոմէական կաթողիկէ եկեղեցոյ եւ անոր հովանիին տակ գտնուող այլ եկեղեցիներու հաւատացեալներուն տրուած անուանում է:

²⁸ Անգլիոյ եկեղեցոյ եւ անոր հովանիին տակ գտնուող այլ եկեղեցիներու հաւատացեալներուն տրուած անուանում է: Անկլիքան եկեղեցին ծանօթ է նաեւ որպէս Եպիսկոպոսական եկեղեցի:

²⁹ Բողոքական շարժումը սկզբնաւորող Մարթին Լուտերի (1483–1546) անունը կրող բողոքական յարանուանութեան մը հաւատացեալներուն տրուած անուանում է:

³⁰ Չարլզ եւ Ճան Ուեսլի եղբայրներու կողմէ 18-րդ դարուն սկիզբ առած բողոքական յարանուանութեան մը հաւատացեալներուն տրուած անուանում է:

³¹ 16-րդ դարու վերջերը Սկոտլոնդ մէջ երեսն ելած բողոքական յարանուանութեան մը հաւատացեալներուն տրուած անուանում է:

³² 17-րդ դարուն սկսած բողոքական յարանուանութեան մը հաւատացեալներուն տրուած անուանում է:

Հայ քրիստոնեաներու գաւակները կը մկրտուին թէ՛ իրենց քրիստոնեական հաւատքը յայտարարելով եւ թէ՛ այդ նոյն հաւատքով աճելու նախանձախնդրութեամբ: Այդ իսկ պատճառով Հայ եկեղեցին կը շեշտէ կնքահայրին դերը՝ որպէս մկրտուող հաւատացեալին քրիստոնեական ուսուցումներուն դաստիարակը: Եթէ երեխայ մը իրաւ քրիստոնեայ ընտանեկան յարկի տակ մեծնայ, անպայմանօրէն փոքր տարիքէն պիտի հաւատայ Յիսուսի: Ո՞վ կրնայ հակաճառել, թէ երկու տարեկան երեխայի մը հաւատքը չի՛ կրնար զինք փրկել: Մեծահասակներուն որպէս օրինակ՝ Քրիստոս երեխաներու հաւատքը մատնանշեց (Հմմտ. Աւետարան ըստ Մարկոսի 10.15): Անշուշտ, մկրտուած երեխայ մը մեծնալէն ետք կրնայ իր մկրտութեան շնորհէն մերկանալ. սակայն նոյնը կրնայ պատահիլ նաեւ մկրտուած մեծահասակին: Մկրտուող երեխային ծնողքը, կնքահայրն ու կնքամայրը կը խոստանան, որ հոգ պիտի տանին անոր հոգեւոր աճումին՝ Աստուծոյ ծառայութեան ճանապարհին մէջէն առաջնորդելով զայն եւ քրիստոնեական պատուիրանները սորվեցնելով անոր:

29.- ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆԻԼ

Առարկութիւն.- Ինչո՞ւ Հայ եկեղեցւոյ գաւակներ քահանային կը խոստովանին: Միայն Աստուած կրնայ մեղքերու թողութիւն շնորհել:

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին իրաւամբ կ'ուսուցանէ, թէ միայն Աստուած կրնայ մեղքերու թողութիւն շնորհել, որովհետեւ մենք Քրիստոսով կը փրկուինք: Սակայն միաժամանակ պէտք է անդրադառնալ, թէ տնօրինական իր կէանքին ընթացքին Յիսուս մարդոց մեղքերը ներեց եւ Իր առաքեալներուն հրահանգեց.- *«Եթէ մէկուն ներէք իր մեղքերը՝ թող ներուած ըլլան, եւ եթէ չներէք մէկուն մեղքերը՝ թող ներուած չըլլան»* (Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 20.23): Այս նո՛յն հեղինակութիւնը փոխանցուած է եկեղեցոյ:

Նախնական եկեղեցոյ մէջ, երբ մէկը մեղանչէր՝ պարտաւոր էր իր մեղքերը բոլոր հաւատացեալներուն դիմաց խոստովանելու: Աւելի ուշ, քահանային դիմաց կատարուած անհատական խոստովանութեան սովորութիւնը որդեգրուեցաւ: Երբ մէկը մեղք գործէ՝ պէտք ունի մեղքերու պաշտօնական արձակումի, որովհետեւ մեղքը ո՛չ միայն Աստուծոյ հետ մեր ունեցած կապը կը խզէ, այլ՝ հաւատացեալներուն իրարու միջեւ հաստատուած յարաբերութիւնը եւս կը խախտէ: Հետեւաբար քահանան, որպէս առաքեալներու շառաւիղին յաջորդը, մեղքերու թողութիւն կու տայ մեղաւորին՝ հաւատացեալներուն ներկայութեան: Հայ եկեղեցին կ'ուսուցանէ, թէ ապաշխարութիւնը քրիստոնէային ամենօրեայ կենցաղավարութեան մաս կը կազմէ: Երբ քրիստոնէաներ մեղանչեն, անպայմանօրէն պէտք է իրենց մեղքերը խոստովանին Աստուծոյ: Կան մեղքեր, որոնք նոյնիսկ մեղաւորը կը գրկեն Եկեղեցոյ անդամակցութենէն (Հմմտ. Առաջին նամակ

կորնթացիներուն 5.1–5), մինչեւ որ ան խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ արժանի դառնայ քահանային թողութեան եւ վերադառնայ Եկեղեցիին՝ հաւատացեալներու խումբին:

30.- ՍՈՒՐԲ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻԱՅՆ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱԿԱՆ Է

Առարկութիւն.- *Տիրոջ ընթրիքի*³³ *հացն ու գինին չեն կրնար Յիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ մարմինն ու արիւնը ըլլալ: Անոնք միայն խորհրդանիշներ են:*

Պատասխան. - Դժբախտաբար, այս տեսակէտը չի՛ ցոլացներ Աստուածաշունչին ուսուցումը: Մարդոց կողմէ սահմանուած անհիմն տեսութիւն մըն է աս: Սուրբ պատարագի նմանօրինակ ըմբռնումը հակասութեամբ լի է: Աւետարանին մէջ կը կարդանք, թէ Վերջին ընթրիքի միջոցին Յիսուս հաստատեց սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը, երբ *«Հաց առաւ, օրհնեց, կտրեց եւ բաժնեց աշակերտներուն, ըսելով.- Առէք, կերէք, աս իմ մարմինն է: Ապա առաւ բաժակը, գոհութիւն յայտնեց Աստուծոյ եւ տուաւ իր աշակերտներուն, ըսելով.- Բոլորդ խմեցէք ասկէ. աս իմ արիւնն»*³⁴ է, որով *Աստուծոյ հետ նոր ուխտ»*³⁵ կը կնքուի,

³³ Նախքան խաչելութիւնը, Քրիստոս Երուսաղէմի վերնատան մէջ կատարեց Վերջին ընթրիքը եւ հաստատեց սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը:

³⁴ Յիսուսի խաչին վրայ թափած արիւնը խորհրդանիշ է մեր մեղքերու քաւութեան եւ յաւիտենական կեանքի ժառանգութեան:

եւ որ շատերու համար կը թափուի՝ իրենց մեղքերու թողութեան համար» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի 26.26–28): Արդ, ինչպէ՞ս կարելի է մերժել լոյսի պէս պայծառ այս իրողութիւնը: Տակաւին, Յիսուս ըսաւ.՝ «Ով որ մարմինէ կ'ուտէ եւ արիւնէ կը խմէ՝ յաիտենական կեանք կ'ունենայ եւ ես անոր յարութիւն պիտի տամ վերջին օրը, քանի մարմինս ճշմարիտ կերակուր է եւ արիւնս՝ ճշմարիտ խմելիք» (Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 6.54–55): Սակայն «Երբ աշակերտներէն³⁶ շատերը լսեցին այս խօսքերը, ըսին.՝ Դժուար ընդունելի է ըսած խօսքդ, ո՞վ կրնայ մտիկ ընել» (Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 6.60): Հետեւաբար չենք զարմանար եթէ այսօր եւս կան անձեր, որոնք դժուարութիւն ունին այս խորհուրդը ըմբռնելու, բայց կը դատապարտենք Յիսուսի խօսքերը խեղաթիւրողները:

Շայ եկեղեցին առաքելական շրջանէն մինչեւ այսօր մի՛շտ հաստատ պահած է սուրբ հաղորդութեան խորհուրդի քրիստոսահիմն հաւատքը:

³⁵ Ընդհանուր իմաստով կը նշանակէ դաշինք, համաձայնութիւն, պարտաւորութիւն: Մասնաւոր իմաստով կը գործածուի նշելու համար այն կապը, որ Աստուած կը հաստատէ ընդհանուր մարդկութեան եւ կամ մասնայատուկ մարդոց հետ: Իւրաքանչիւր ուխտ խոստումի մը վրայ կը հիմնուի եւ գոհի մը արիւնով կը կնքուի: Քրիստոս Իր գոհագործական մահով եւ յարութեամբ նոր ուխտ մը կնքեց մարդոց հետ, որ մեր փրկութեան խոստումն է:

³⁶ Աւետարաններուն մէջ այս անուանումը կը տրուի Յիսուսի տասներկու առաքելներուն, եօթանասուններկու աշակերտներուն կամ բոլոր Իր քարոզութիւնը ընդունողներուն: Նաեւ, աշակերտ բառով կը բնորոշուին բոլոր քրիստոնէաները:

31.- ՀԱՅ ԵՒ ԳԻՆԻՐ, ԹԷ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ԱՐԻՒՆ

Առարկություն.- *Սակայն ինչպե՞ս կրնան հասնու գինին ստուգապես Յիսուսի մարմինն ու արիւնը դառնալ:*

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին իր հաւատալիքները «*ինչպե՞ս*»-ներով չի՛ ծանրաբեռեր: Գիտէ, թէ Տէրը ի՛նչ սորվեցուցած է իրեն, եւ զայն կ'ընդունի ու կը դաւանի՝ խոնարհութեամբ եւ հաւատքով: Այս իսկ պատճառով սուրբ հաղորդութիւնը **խորհուրդ** կը կոչուի: Եկեղեցին չի՛ կրնար «*ինչպե՞ս*»-ը ամբողջապէս բացատրել, բայց խորապէս կը հաւատայ, թէ Քրիստոս, Սուրբ Հոգիին գալուստով, կ'ընդունի մեր մատուցած ընծաները եւ Իր քաւչարար մարմինով եւ արիւնով կը հաղորդէ մեզ:

32.- ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ՄԱՐԴԱԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Առարկություն.- *Սակայն ինչո՞ւ Քրիստոս պիտի ուլէ իր մարմինով եւ արիւնով մեզ կերակրել: Սա մարդակերություն է:*

Պատասխան.- Եթէ սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը մարդակերութիւն կը նկատես, քու գանգատդ Յիսուսի ներկայացուր, որովհետեւ Ի՛նք թելադրեց մեզի, որ ճաշակենք Իր մարմինը եւ խմենք Իր արիւնը (Հմմտ. Աւետարան ըստ Ղուկասի 22.19, Աւետարան ըստ Յովհաննէսի 6.53-58): Երբ Սուրբ խաչին վրայ

Քրիստոսի պատարագած մարմինով եւ հեղած արիւնով կը հաղորդուինք, մասնակից կը դառնանք փրկագործական խորհուրդի ներգործութեան: Այսպիսով Յիսուս մեզ կը կերակրէ Իր յարուցեալ կեանքով եւ մեզ կը միացնէ Իրեն եւ իրարու:

33.- ՄԵՂՔԵՐՈՒԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՐԻՒՆՈՎ

Առարկութիւն.- *Սակայն քրիստոնէաներ Քրիստոսի արիւնով սրբուած են:*

Պատասխան.- Ասոր հակաճառող չկայ: Մեր աղօթքը այն է, որ մեղքերու մէջ մահացած քրիստոնէան Քրիստոսի թափած արիւնով փրկութեան արժանանալու շնորհէն չզրկուի: Անձ մը կատարելապէս չի՛ կրնար փրկուիլ՝ մինչեւ, որ չժառանգէ Երկինքի թագաւորութիւնը:

34.- ԱՂՕԹՔՆԵՐ ՆՆՋԵՅԵԱԼՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

Առարկութիւն.- *Ինչո՞ւ հայ քրիստոնէաներ ննջեցեալներուն³⁷ համար կ'աղօթեն: Անհմաստ եւ անօգուտ է մեռելներուն համար կատարուած աղօթքը:*

³⁷ Մահացած անձերուն տրուած բնորոշում մը, որ կ'ակնարկէ այն իրողութեան՝ թէ անոնք ժամանակաւոր կերպով քնացած են եւ Քրիստոսի երկրորդ գալուստին պիտի արթնան, յարութիւն պիտի առնեն:

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին կ'ուսուցանէ, թէ ամէն մարդ, ողջ թէ մահացած, Աստուծոյ ողորմութեան եւ գութին ենթակայ ու արժանի է: Բոլոր մարդիկը, քրիստոնէաներ թէ անհաւատներ, Աստուծոյ դատողական գահին դիմաց պիտի կանգնին օր մը: Ըստ Պօղոս առաքեալի, «*Իւրաքանչիւրին գործը դատաստանի օրը պիտի յայտնուի, եւ աս կրակը պիտի յայտնէ, որովհետեւ իւրաքանչիւրին գործին որակը կրակով պիտի փորձուի*» (Առաջին նամակ կորնթացիներուն 3.13): Նաեւ, չմոռնանք Յիսուսի զգուշացուցիչ սաստը.- «*Դատաստանի օրը մարդ իր բոլոր դատարկ խօսքերուն համար հաշիւ պիտի տայ*» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի 12.36): Այս իսկ պատճառաւ, ննջեցեալներուն համար մեր աղօթքները կը վերառաքենք Աստուծոյ՝ Արդար դատաւորին եւ կը խընդրենք Հայ եկեղեցոյ շարականին իմաստալից բառերով.- «*Տէ՛ր, արդարութեամբ մի՛ դատեր մեզ, այլ գթութեամբ քաւէ մեր մեղքերը*»:

35.- ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԱՅԼ ՅԱՐԱՆՈՒԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առարկութիւն.- *Ինչո՞ւ Հայ եկեղեցին միւս յարանուանութիւններու հաւատալիքներուն վրայ կը յարձակի:*

Պատասխան.- Ընդհակառակը, նորաբոյս յարանուանութիւններ կը յարձակին Հայ եկեղեցոյ քսանմէկ

դարու խորք ունեցող ուղղափառ վարդապետություններուն վրայ: Հայ եկեղեցին ուրիշներու վրայ յարձակելու պետք չունի, որովհետեւ քրիստոնէական հաւատքի եւ կեանքի լիութիւնը գտած է Քրիստոսի մէջ: Եթէ հայ ազգի զաւակներ եւ այլ քրիստոնէաներ հեռացած են այդ հաւատքէն եւ կեանքէն, Հայ եկեղեցին իր կոչումը կը նկատէ վերադարձի ճանապարհը ցոյց տալ բոլոր մոլորեալներուն: Այս սկզբունքէն մեկնելով, Հայ եկեղեցին միջեկեղեցական շրջանակներու մէջ կը համագործակցի հաւատքի հիմնական կետերու մէջ համախոհութիւն ունեցող բոլոր քրիստոնէաներուն հետ:

36.- ՈՒՂՂԱՓԱՌ ՀԱԲԱՏՔ

Առարկութիւն.- Ըստ Հայ եկեղեցւոյ ի՞նչ է կեանքի նպատակակէտը:

Պատասխան.- Հայ եկեղեցին կը հաւատայ, թէ բոլոր մարդոց կեանքի նպատակակէտը Աստուծոյ հետ վերամիացումն է՝ թէ՛ այս երկրի վրայ եւ թէ՛ հանդերձեալ կեանքին մէջ: Սա կարելի է իրագործել հոգեւոր նորոգ ծնունդով, վերածնունդով, եւ Սուրբ Հոգին ստանալով ու Աստուծոյ նմանելով: Սուրբ Հոգին կը ստանանք Յիսուս Քրիստոսով մկրտուելով: Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները հիմնուած են այս ուսուցումին վրայ:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ըլլալու համար չի՛ բաւեր քրիստոնեայ ծնողներու զաւակ ըլլալ, քրիստոնեայ ընտանիքի մէջ աչքերը բանալ: Եկեղեցին անձի մը ազգային կամ ընկերային խանձարուրը չէ: Հայ ուղղափառ հաւատքի կեանքը ապրիլը ծիսական սովորութիւններու եւ հանգրուաններու շարան մը չէ, որուն մէջէն անցնելով քրիստոնեայ՝ կրնանք դառնալ. օրինակ՝ մկրտուիլ, սուրբ հաղորդութիւն ստանալ, պսակուիլ, ձեռնադրուիլ, մում վառել, խունկ ծխել, մատաղ օրհնել տալ եւ այլն: Բայց, միւս կողմէն ալ, կարելի չէ քրիստոնեայ դառնալ առանց հաւատքի ցոլացումը հանդիսացող խորհուրդներուն, եւ խորհուրդները դրսեւորող արտաքին, նիւթեղէն տարրերուն. օրինակ՝ սրբալոյս միւռնով դրոշմուիլ, սուրբ պատարագի մասէն առնել, տունը օրհնել տալ եւ այլն: Հայ եկեղեցին մեզ կը հրաւիրէ Աստուծոյ միածին Որդիին՝ Յիսուս Քրիստոսի վրայ հաստատուած հաւատալից նոր կեանքի մը: Մենք Աստուծոյ մեծ ընտանիքին անդամներն ենք. ընտանիք մը, որ կ'ընդգրկէ երկինքն ու երկիրը: Արդ, պարտաւոր ենք Հայ եկեղեցոյ զաւակներ ըլլալու մեր կոչումը արժեւորել որպէս Սուրբ Հոգիին տաճարները դարձած նորածին արարածներ:

Հայ եկեղեցիէն դուրս եղող մեր քրիստոնէայ եղբայրներուն եւ քոյրերուն կ'ըսենք.- Որպէս Հայ եկեղեցոյ հաւատացեալներ կը գնահատենք Յիսուսի եւ Աստուածաշունչին հանդէպ ձեր ունեցած նախանձախնդրութիւնը, որ մերն է նաեւ: Սակայն կարգ մը վարդապետութիւններու հանդէպ ձեր ունեցած վերաբերումը ձեր մտածողութեան մէջ շփոթ մը կը մատնէ: Հայ եկեղեցոյ արարողութիւնները իմաստագուրկ եւ մեքենական շարժումներով ու աւելորդ սպասներով չեն կատարուիր. այլ՝ կենդանի, աշխուժ եւ խորիմաստ կեանքի մը ցոլացումն են՝ քրիստոնէան Քրիստոսի բերելու հրամայականով շեշտաւորուած: Ձեզի կը թելադրենք, որ անկեղծ սիրով, թէկուզ եւ արդար քննադատութեամբ, մօտենաք Հայ եկեղեցոյ եւ հաղորդակցիք անոր հարուստ եւ հարստացուցիչ ժառանգութեան, ու ըստ այնմ գնահատէք Քրիստոսով ապրող եւ Քրիստոսի առաքեալներուն քարոզութեամբ ու նահատակութեամբ հիմնուած այս պատմական եւ մշտանորոգ եկեղեցին: Անշահախնդրօրէն քննարկեցէք Աստուածաշունչի եւ Եկեղեցոյ աւանդութեան ուսուցումները ու պիտի տեսնէք, թէ անոնք փոխանակ իրարու հակասելու՝ զիրար կ'ամբողջացնեն: Հայ եկեղեցին Քրիստոսի խորհրդական մարմինն է, որ իր մէջ կ'առնէ հայ հաւատացեալներուն լիագումար միութիւնը:

ՅԱԲԵԼՈՒԲԾ 1

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ԳԻՐՔԵՐԸ

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆ

1. Ծնունդներ կամ Ծննդոց գիրք
2. Ելք կամ Ելից գիրք
3. Ղետական կամ Ղետացուց գիրք
4. Թիւեր կամ Թուոց գիրք
5. Երկրորդ օրէնք կամ Երկրորդումն օրինաց
6. Յետու
7. Դատաւորներ կամ Դատաւորաց գիրք
8. Հռութ կամ Հռութի գիրք
9. Թագաւորներու առաջին գիրք
10. Թագաւորներու երկրորդ գիրք
11. Թագաւորներու երրորդ գիրք
12. Թագաւորներու չորրորդ գիրք
13. Մնացորդներու առաջին գիրք
14. Մնացորդներու երկրորդ գիրք
15. Եզր կամ Եզրասի գիրք
16. Նեհեմիա կամ Նեհեմիայի գիրք
17. Եսթեր
18. Յոբ
19. Սաղմոսներ կամ Սաղմոսաց գիրք

20. Առակներ կամ Առակաց գիրք
21. Ժողովող
22. Երգերու երգ կամ Երգ երգոց
23. Եսայի կամ Եսայիի մարգարեություն
24. Երեմիա կամ Երեմիայի մարգարեություն
25. Ողբեր կամ Երեմիայի ողբք
26. Եզեկիել կամ Եզեկիելի մարգարեություն
27. Դանիել կամ Դանիելի մարգարեություն
28. Ովսեա կամ Ովսեայի մարգարեություն
29. Յովել կամ Յովելի մարգարեություն
30. Ամոս կամ Ամոսի մարգարեություն
31. Աբդիա կամ Աբդիայի մարգարեություն
32. Յովնան կամ Յովնանի մարգարեություն
33. Միքա կամ Միքայի մարգարեություն
34. Նահում կամ Նահումի մարգարեություն
35. Ամբակում կամ Ամբակումի մարգարեություն
36. Սոփոնիա կամ Սոփոնիայի մարգարեություն
37. Անգե կամ Անգեի մարգարեություն
38. Զաքարիա կամ Զաքարիայի մարգարեություն
39. Մաղաքիա կամ Մաղաքիայի մարգարեություն

**ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ
ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ԿԱՆՈՆԻՆ ՄԱՍ ԿԱԶՄՈՂ
ԵՒ ԱՅԼՈՑ ԿՈՂՄԷ «ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆՈՆ»
ԿԱՄ «ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ» ԲՆՈՐՈՇՈՒՄՈՎ
ԾԱՆՕԹ ԳԻՐՔԵՐ**

1. Առաջին գիրք Եզրի կամ Եզրասի
2. Երկրորդ գիրք Եզրի կամ Եզրասի
3. Յուդիթ
4. Առաջին գիրք մակաբայեցիներու
5. Երկրորդ գիրք մակաբայեցիներու
6. Երրորդ գիրք մակաբայեցիներու
7. Իմաստութիւն Սողոմոնի
8. Բարուք կամ թուղթ Բարուքի
9. Միրաք կամ գիրք Յեսուի որդի Միրաքի
10. Աղօթք Մանասէ թագաւորի

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ

1. Աւետարան ըստ Մատթէոսի
2. Աւետարան ըստ Մարկոսի
3. Աւետարան ըստ Ղուկասի
4. Աւետարան ըստ Յովհաննէսի
5. Առաքեալներուն գործերը
6. Նամակ հռոմայեցիներուն
7. Առաջին նամակ կորնթացիներուն
8. Երկրորդ նամակ կորնթացիներուն

9. Նամակ գաղատացիներուն
10. Նամակ եփեսացիներուն
11. Նամակ փիլիպպեցիներուն
12. Նամակ կողոսացիներուն
13. Առաջին նամակ թեսաղոնիկեցիներուն
14. Երկրորդ նամակ թեսաղոնիկեցիներուն
15. Առաջին նամակ Տիմոթէոսին
16. Երկրորդ նամակ Տիմոթէոսին
17. Նամակ Տիտոսին
18. Նամակ Փիլիմոնին
19. Նամակ եբրայեցիներուն
20. Ընդհանրական նամակ Յակոբոս առաքեալի
21. Ընդհանրական առաջին նամակ Պետրոս առաքեալի
22. Ընդհանրական երկրորդ նամակ Պետրոս առաքեալի
23. Ընդհանրական առաջին նամակ Յովհաննէս առաքեալի
24. Ընդհանրական երկրորդ նամակ Յովհաննէս առաքեալի
25. Ընդհանրական երրորդ նամակ Յովհաննէս առաքեալի
26. Ընդհանրական նամակ Յուդա առաքեալի
27. Յայտնութիւն Յովհաննէսի

ՅԱԲԵԼՈՒԿԾ 2

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՕԹԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ

Խորհուրդ կը նշանակէ անտեսանելի բաներու յայտնութիւնը եւ զայն իրագործող արարողութիւնը: Խորհուրդներու միջոցաւ Աստուած եւ մարդիկ իրարու կը միանան, երբ մարդիկ աստուածային շնորհով կը զարդարուին: Խորհուրդները մեզի Երկինքի թագաւորութեան նախաճաշակը կու տան, որուն ժառանգութիւնը խոստացած է մեզի մեր Փրկիչը՝ Յիսուս Քրիստոս: Խորհուրդը կ'ըմբռնենք հաւատքով եւ երկիւղածութեամբ: *«Խորհուրդները հոգեւոր ազդակներ եւ միջոցներ են քրիստոնէաներուն համար՝ միշտ մնալու աստուածային շնորհքի մէջ եւ սպրելու հոգեւոր կեանքի բարձրութեան վրայ, եւ գործքով ցոյց տալու, թէ Յիսուս Քրիստոսով աւետարանուած փրկութիւնը հոգեւոր իրականութիւն մը եղած է հաւատացեալներուն համար, իրենց հաւատքին ու կեանքին մէջ»* (Քրիստոնէական, էջ 52):

1. Մկրտութիւն. **հաւատքի** խորհուրդն է: Կը հաւատանք եւ կը մկրտուինք:
2. Դրոշմ. **յոյսի** խորհուրդն է: Սուրբ Հոգիին զօրութեան վրայ դնելով մեր յոյսը, կարող կ'ըլլանք դիմադրելու թշնամիին՝ Սատանային:

3. Ապաշխարութիւն. **արդարութեան** խորհուրդն է: Ջղջումով, խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ կ'արդարանանք մեր մեղքերէն:
4. Հաղորդութիւն. **սիրոյ** խորհուրդն է: Միրով կը միանանք մեր գլուխը եղող Քրիստոսի՝ իբրեւ Անոր մարմինին անդամները:
5. Պսակ ամուսնութեան. **ողջախոհութեան** խորհուրդն է: Ողջախոհ ամուսնութեամբ կը կարողանանք զսպել բղջախոհ ցանկութիւնը եւ հեռու մնալ շնութենէ եւ պոռնկութենէ ու ապրիլ ընտանեկան մաքուր կեանք մը:
6. Ձեռնադրութիւն. **խոհեմութեան** եւ գիտութեան խորհուրդն է: Ձեռնադրեալ անձը խոհեմութեամբ եւ գիտութեամբ կը վարէ իր կեանքը, կը մատակարարէ խորհուրդները եւ կը քարոզէ Տիրոջ պատգամները:
7. Կարգ հիւանդաց եւ վերջին օծում. **արդարութեան** լրումին խորհուրդն է: Կեանքի պատերազմէն ելլելով՝ մեռնելով, արդարներու հանգիստին ժառանգորդ կը դառնանք:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

«Հսկեցէ՛ք ձեր անձերուն եւ ձեր ամբողջ հօտին, որուն տեսուչ կարգեց ձեզ Սուրբ Հոգին: Հովուեցէ՛ք Տիրոջ եկեղեցին, որ ան իր արիւնով գնեց: Որովհետեւ գիտեմ, թէ իմ մեկնումէս ետք յափշտակիչ գայլեր պիտի մտնեն ձեր մէջ, որոնք պիտի չխնայեն հօտին: Ձեր մէջէն եւս պիտի ելլեն մարդիկ, որոնք սխալ բաներ պիտի ուսուցանեն, հաւատացեալները իրենց ետեւէն տանելու համար: Հետեւաբար արթո՛ւն եղէք. յիշեցէ՛ք, թէ ի նչպէս երեք տարի անդադար, գիշեր ու ցերեկ, արցունքով խրատեցի իւրաքանչիւրդ: Եւ հիմա ձեզ կը յանձնեմ Աստուծոյ եւ իր շնորհքի Աւետարանին, որ կրնայ ձեզ հոգեւորապէս աճեցնել եւ իր բոլոր սուրբերուն ժառանգակից դարձնել: Որեւէ մէկուն արծաթին, ոսկիին կամ հագուստին չցանկացի: Դուք ինքնին գիտէք, թէ իմ այս ձեռքերովս շահեցայ եւ հոգացի թէ՛ իմ եւ թէ՛ ընկերակիցներուս պէտքերը: Եւ կեանքիս օրինակով ցոյց տուի՝ թէ այսպէս պէտք է աշխատիլ եւ տկարներուն օգնել, յիշելով այն խօսքը, որ Տէր Յիսուս ինք ըսաւ. թէ՛ «Աւելի երջանկաբեր է տալը, քան առնելը»: Իր խօսքը վերջացնելէ ետք, Պօղոս բոլորին հետ ծունկի եկաւ եւ աղօթեց» (Առաքեալներուն գործերը 20.28–36):

Միրելի՛ ընթերցող,

Պօղոս առաքեալի սոյն վկայութեամբ եւ աղօթա-
ձայն խօսքերով կը փակեմ այս գրքոյկը, անոր պեր-
ճախօս թելադրութիւններուն վրայ աւելցնելով այս
խրախուսիչ պատգամը եւս.-

*«ՄԻ՛ ՊԱՐՏՈՒԻՐ ՉԱՐԷՆ,
ԱՅԼ՝ ԲԱՐԻՈՎ ՅԱՂԹԷ ՉԱՐԻՆ»*

(Նամակ հռոմայեցիներուն 12.21)

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԾ ԳԻՐՔԵՐ

1. *ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏԵԱՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՅ* (գրաքար), Վիեննա, Ամերիկեան ընկերություն գրոց սրբոց, 1929:
2. *ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ԳԻՐՔ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՅ* (աշխարհաքար), International Bible Association, Box 225646, Dallas, Texas 75265, USA, 1981:
3. *ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՒՄ*, (աշխարհաքար), Անթիլիաս, 1993:
4. *ՃԱՄԱԳԻՐՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ*, Անթիլիաս, 1986:
5. *ՃԱՄԱԳԻՐՔ ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ ԵՒ ՀՍԿՈՒՄԻ*, Անթիլիաս, 2000:
6. Բարգէն կաթողիկոս Կիլիկիեան, *ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ*, Անթիլիաս, 1971:
7. Թորգոմ պատրիարք Գուշակեան, *ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՏՕՆՔ*, Անթիլիաս, 1981:
8. *HOLY BIBLE, "THE BREATH OF GOD"*, (Armenian Church Edition), American Bible Society, New York, USA, 1994.
9. David Hugh Farnen, *THE OXFORD DICTIONARY OF SAINTS*, Oxford University Press, UK, 1987.
10. *THE OXFORD DICTIONARY OF THE CHRISTIAN CHURCH*, Edited by F.L. Cross, Second Edition by F.L. Cross and E.A. Livingstone, Oxford University Press, UK, 1958.
11. Irving Hexman, *CONCISE DICTIONARY OF RELIGION*, Inter-Varsity Press, Downers Grove, Illinois 60515, USA, 1993.
12. St. Grigor Narekatsi, *SPEAKING WITH GOD FROM THE DEPTHS OF THE HEART*, English Translation and Introduction by Thomas J. Samuelian, VEM Press, Yerevan, 2001.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ	9
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ ՈՉ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ	13
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ.....	56
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ 1 ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ ԳԻՐՔԵՐԸ	58
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ 2 ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՕԹԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ.....	62
ՎԵՐՋԱԲԱՆ.....	64
ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԳԻՐՔԵՐ	66

ՆԱՐԵԿ ԱՐՔ. ԱԼԵՄԵԶԻԱՆ

**ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ
ՈՉ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ**

Ե. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ARCHBISHOP NAREG ALEMEZIAN

**ARMENIAN CHURCH'S
RESPONSES
TO NON-ORTHODOX OBJECTIONS**

5th EDITION

**ԱՆԹԻԼԻԱՍ – ANTELIAS
2019**

Armenian Church's Responses to Non-Orthodox Objections was published in Armenian in Antelias (1995) and Yerevan (2009), then in Armenian and English in Antelias (2003) and Los Angeles (2004), always with editorial improvements.

This 5th edition is dedicated to the memory of Mary Sulahian.

We wish you beneficial reading and spiritual revitalization through the intercession of St. Gregory of Nareg.

* * *

The electronic version of this book is available on the website of the Armenian Prelacy.-
www.armprelacylb.org

INTRODUCTION¹

At present, the revival of arguments in many religious circles concerning doctrinal and confessional differences may be considered a throwback to the petty disputatiousness of the medieval period. Naturally, these disputes, which are being rekindled in an era characterized by warm ecumenical relations that have been developing ever since the 1960's, undermine the constructive course of mutual understanding and dialogue, which has been emerging among the various Christian denominations. Although the era of fervent antagonisms has passed, the distinctions among the various Christian Churches are still in effect.

In recent years, we are witnessing the regeneration of extremist Christian currents and sectarian movements in Armenia and, to a certain extent, almost everywhere. Unfortunately, in their effort to spread their erroneous doctrines, these groups are falling prey to the polemical temptations of the pre-ecumenical days. Those adherents to the Armenian Apostolic Church², who have

¹ 1st edition Introduction, Antelias, 1995.

² This is the official name of the Armenian Church, which at the same time denotes its apostolic origin, because the Apostles Sts. Thaddeus and Bartholomew preached in Armenia and were martyred there. In this booklet, we have preferred to use the term **Armenian Church**, which is the abbreviation of **Armenian Apostolic Church**.

limited knowledge of doctrinal-theological matters, are often unknowingly becoming estranged from the Armenian Church under the misguided impression of having found Christ, salvation, eternal life and the truth.

This booklet has been prepared to arm the Armenian faithful with the orthodox responses of the Armenian Church to the aforementioned currents, which, in many cases, are contaminated with heresies. By reading this booklet, the believers will find out first the so-called “*condemnation*” of the opposition and then learn the precise response supported by biblical evidence. Furthermore, they will steer clear of false and aberrant teachings and remain within the fold of their authentic, centuries-old Church, founded by Christ.

Of course, the intention of this booklet is not to revive old arguments; as a matter of fact, consider how nice it would be if we didn't feel the need to publish it at all! Many of the dogmatic formulations in our creed resemble the doctrines of other Churches; often they are even the same as them. We bear a unanimous witness to the Holy Bible, the characteristics of God, the person and mission of Jesus, and many other points. Our purpose is not to set the Armenian Church against those Orthodox Churches; rather, it is to explain its creed to our younger generation and prepare them to emerge victorious from the war that has been unleashed against them, so that they may firmly embrace the national-spiritual legacy purchased with the blood of our saints and heroes.

This booklet has been written in a question-and-answer format to set forth the spiritual stance called for

against those who label us as “*schismatic and heretical*” and sow the seeds of apostasy in the daily life of those who belong to our Church. It is a modest contribution to apologetic literature and will certainly serve the sacred purpose of defending the true faith.

I feel obligated to underscore here that, while the Armenian quotations have been taken from the NEW TESTAMENT published by the Catholicosate of the Great House of Cilicia in 1993, which surpasses all the other modern vernacular translations of the New Testament, the English quotations, however, are from The New International Version (hereafter referred to as NIV) Study Bible, 10th Anniversary Edition, whose general editor is Kenneth Barker and which was published by Zondervan Publishing House of Grand Rapids, Michigan, in 1995.

I express my thanks to His Eminence Archbishop Zareh Aznavorian who, as Director of the Department of Christian Education of the Catholicosate of the Great House of Cilicia, as well as senior member of my Brotherhood, made necessary observations with regard to improving the text of this humble effort and supervised the publication of this edition.

Now, dear brothers and sisters in Christ, “Be strong in the Lord and in his mighty power. Put on the full armor of God so that you can take your stand against the devil’s schemes” (Ephesians 6.10–11).

Very Rev. Nareg Alemezian

Ridgefield, New Jersey, USA, 1995

**ARMENIAN CHURCH'S
RESPONSES
TO NON-ORTHODOX OBJECTIONS**

1.- TRADITION OR HOLY BIBLE?

Objection.- *The Armenian Church, like other Orthodox³ Churches, has many traditions⁴, which are not found in the Bible⁵.*

Response.- That's true. The Armenian Church maintains certain traditions which are not found in the Holy Bible directly and word for word. The Apostle Paul writes: "*So then, brothers, stand firm and hold to the teachings we passed on to you, whether by word of mouth or by letter*" (2 Thessalonians 2.15). The Armenian Church executes this apostolic discipline when it maintains biblical teachings and orally transmitted traditions.

³ Having the correct faith. The Coptic, Syrian, Ethiopian, Indian and Eritrean Churches, which hold the same faith as the Armenian Church, as well as Churches, like the Greek, Russian, Georgian, etc. are referred to as Orthodox Churches.

⁴ In the context of the Holy Bible, tradition means the centuries-old social and religious customs which were maintained by the Jews. Within the context of the Church, in turn, Tradition means all the teachings of the apostles and Church Fathers which pertain to the Christian faith; although they are not found in the Holy Bible, they nevertheless do not contradict it.

⁵ The Holy Scriptures written with divine inspiration, which has two parts: Old Testament and New Testament.

2.- TRADITIONS ESTABLISHED BY MEN OR THE WORD OF GOD?

Objection.- *Jesus condemned the Pharisees⁶ because, instead of keeping to the word of God, they were following traditions established by men; Jesus admonished them, saying the following: "Thus you nullify the word of God by your tradition that you have handed down" (Mark 7.13). Isn't the Armenian Church committing the same mistake?*

Response.- Jesus did not admonish the Pharisees simply because they were preserving traditions; rather, He condemned the wrong manner of preserving them (Cf. Mark 7.9–13) and the approach of holding them above the word of God (Cf. Matthew 23.23). The Pharisees had yielded to the temptation of preserving the external shell of traditions and, at the same time, forsaken the prudence of observing God's commandments. Jesus counseled His apostles⁷ to maintain the

⁶ Members of the largest Jewish sect during the period of Christ's earthly ministry. They held to the belief that it was possible to achieve salvation only through the literal execution of the Law of Moses; accordingly, in turn, they demanded the strict application of the Law and the "*tradition*" having evolved around it.

⁷ Messengers sent by Christ. Jesus selected twelve apostles to spread His doctrine of love to the world. "These are the names of the twelve apostles: First, Simon (who is called Peter) and his brother Andrew; James, son of Zebedee, and his brother John; Philip and Bartholomew; Thomas and Matthew the tax collector; James, son of Alphaeus, and Thaddaeus; Simon the Zealot and

authentic traditions and beware of the Pharisaic hypocrisy (Cf. Matthew 23.1–3). Now this is precisely the position of the Armenian Church, too. The Armenian Church rejects the traditions that deny the teachings of the Holy Bible and preserves only those traditions which reflect the true Christian faith. It counsels its believers to beware of the “*Pharisaic*” manner of preserving traditions and to knowingly carry out the will of God as revealed in the Holy Bible and the traditions of the Armenian Church.

3.- WORSHIP OF ST. MARY AS THE MOTHER OF GOD?

Objection.- Some of the traditions of the Armenian Church are idolatrous; for example, the worship of the Virgin Mary as the Mother of God.

Response.- First, let us make it clear, that the Armenian faithful do not worship St. Mary. We only worship God. However, St. Mary is worthy of reverence because God chose her for the birth of His Only-Begotten Son. That is how St. Mary became and was called the Mother of God. For this very

Judas Iscariot, who betrayed him” (Matthew 10.2–4). After betraying Jesus, Judas Iscariot was stripped of his apostolic honor and Matthias was selected to replace him (Acts 1.26). Paul also joined the group of apostles and was considered the thirteenth apostle.

reason, she is superior to the other beings. Even she predicts that, when she says: *“From now on, all generations will call me blessed”* (Luke 1.48).

Jesus Christ was the eternal God, who became incarnate and assumed human nature through the Holy Virgin Mary (Cf. John 1.1, 14). Jesus is called God in the Holy Bible (Cf. John 1.1, 20.28). Now, when St. Mary gave birth to and nursed the Son of God, she deservedly earned the appellation of **Mother of God**. Of course, this does not mean that she is the mother of God the Father, but those who cast doubt on the divinity of Jesus Christ are the ones who also reject St. Mary’s having given birth to Christ, the Son of God. Therefore, the special honor accorded by us towards the Mother of God must not be seen as a pagan custom.

4.- PRAYERS ADDRESSED TO ST. MARY AND THE SAINTS

Objection.- There are prayers in the Armenian Church offered to Mary and the other saints. Isn’t this tantamount perhaps to worshiping them?

Response.- The members of the Armenian Church request the intercession of the Holy Virgin Mary and all the other saints⁸ with God, through prayer. We

⁸ We can use the word **saint** for a person, animal or object. It basically means devoted to God, appropriated to God, belonging

believe that the Church, as a whole, encompasses both us, living believers, and those resting in Christ (Cf. “*being with Christ*” in Philippians 1.23). In ecclesiology, the use of the term **Militant Church** for living believers is current, whereas the term **Victorious Church** is applied to deceased believers. We believe, and the doctrine of the unity of the Church justifiably confirms our belief, that they who are resting in Christ do not cease praying for us in eternity. We venerate the saints when we request their prayers. In any case, this act cannot be perceived as analogous to the worship devoted to the Holy Trinity.

5.- CAN THE SAINTS HEAR OUR PRAYERS?

Objection.- How can you assert that the saints hear your prayers?

Response.- The centuries-old history of the Church and the experience of the faithful confirm that the saints hear our prayers. God has welcomed the intercessions of saints and answered the prayers of believers through many miracles and blessings. The prayer of a righteous person is as effective and acceptable after his/her death as it was prior to death. God glorifies His saints with the Holy Spirit (Cf. John 17.22). A

to God. It also means sanctified, consecrated, cleansed.

pious Russian monk, Silouan, explained it like this: *“Once upon a time I did not understand how it was that the holy inhabitants of heaven could see our lives, but ... I realized that they see us in the Holy Spirit and know our entire lives. ...In the Kingdom of Heaven⁹ the holy saints look upon the glory of our Lord Jesus Christ; but through the Holy Spirit they see too the sufferings of men on earth”* (Archimandrite Sophrony, *Wisdom from Mount Athos*, 1974, St. Vladimir’s Seminary Press, Crestwood, New York, p. 60). Through their intimate union with God, they see, they hear and they know us. Jesus showed that those who have departed from this earth can participate in terrestrial events, when He said: *“Your father Abraham rejoiced at the thought of seeing my day; he saw it and was glad”* (John 8.56).

6.- THE HOLY BIBLE AND PRAYERS ADDRESSED TO THE SAINTS

Objection.- *However, such a phenomenon as this is not justified by biblical excerpts and Church history evidences.*

⁹ Jesus also used the term **Kingdom of God**. Both of them express the fact of God being **King** and His dominion over those who accept and execute His will. Entering the Kingdom of Heaven or inheriting the Kingdom of God means receiving eternal life.

Response.- The Holy Bible very clearly underscores that the intercession of certain persons with God has been very effective and acceptable (James 5.16–18; Job 42.8). Now, this phenomenon is not unique just to our earthly life. In the Second Book of Maccabees, which has been excluded from the Canon of the Holy Bible by certain denominations¹⁰, we read that the prophet Jeremiah constantly prayed to God for the people of Israel (Second Book of Maccabees 15.14). This doctrine was accepted by the newly budding Church. There are inscriptions on tombstones of that period requesting prayers from the deceased, and *The Martyrdom of St. Polycarp*¹¹ and other sources attest to this. Church Fathers, who are recognized as authorities and are respected by Non-Orthodox Churches, such as St. Augustine¹², St. Athanasius¹³ and St. John Chrysostom¹⁴ have accepted this universal and orthodox doctrine.

¹⁰ Groups within the Universal Church. For example, the Armenians are divided into three denominations: Apostolic, Catholic and Evangelical.

¹¹ St. Polycarp was the Bishop of the Church of Smyrna, who was born in 69 and martyred in 155.

¹² Bishop of the Church of Africa, who was born in 354 and died in 430.

¹³ Patriarch of the Church of Alexandria, champion of Orthodoxy, who was born in 296 and died in 373.

¹⁴ Patriarch of the Church of Constantinople and famous preacher, who was born in 347 and died in 407.

7.- JESUS THE ONLY MEDIATOR

Objection.- *If we are saved through the blood of Christ, what is the need to pray to the saints? Jesus is the mediator between God and man.*

Response.- Yes, Jesus is the only Savior of sinful humankind and the sole mediator between God and men. However, because Jesus shed His blood to save us, does that mean that we no longer need each other's prayers? On the contrary, the Holy Bible and Christian Tradition attest to the importance and power of prayer in the life of Christians (Cf. 2 Corinthians 1.11). The saints who are separated from us by death are intercessors and God always hears their prayers. They are our heavenly friends who hear our pleas and through their prayers become our intercessors to God. With St. Gregory of Nareg we address God: “*Grant blissful rest like the slumber of death in the depth of this night through the intercession of the Holy Mother of God and the elect*” (*Speaking With God from the Depths of the Heart*, Prayer 12, p. 109).

8.- SANCTIFICATION OR CANONIZATION OF SAINTS

Objection.- *The Bible calls all Christians **saints**; therefore, it is wrong to canonize only some.*

Response.- The Christians are referred to as **saints** in the Letters of the New Testament. While accepting this biblical affirmation, the Armenian Church, like other Orthodox Churches, uses the title **saint** in a special manner, whereby it refers to those special persons who have reflected the Christian virtues through their life and work. Through the canonization of **saints**, the Church is not saying that those who haven't been canonized as saints are not saints; rather, it respects the aforementioned biblical understanding. The Church performs canonisation to exalt those Christians who reflect the activity generated and favors bestowed by the Holy Spirit, and are the models of the "*full life*" (John 10.10) stressed by Christ. In the original and essential use of the word **saint**, all Christians, in turn, are saints, according to the New Testament. However, in the secondary meaning of the word, this understanding of the Church characterizes special persons only. The Church invites us to take after the saints canonized as such. The last saints recognized in the Armenian Church are the Martyrs of the Armenian Genocide, who were canonized in 2015.

9.- ONLY THE HOLY BIBLE?

Objection.- *The foundation of the true Christian faith is solely the Bible.*

Response.- The Holy Bible has never been a foundation of faith by itself. It was the Orthodox and Universal¹⁵ Church which determined the Canon of the Holy Bible. There were many writings attributed to the apostles and in circulation, in the period following their death. The Church determined their authenticity by comparing them with the Tradition passed down orally by those apostles. If the Church had not been so disposed, today we would have been deprived of the Holy Bible. Schisms and heresies arise when the Holy Bible is detached from the Church and is interpreted arbitrarily, which is adverse to the Tradition of the Universal Church (Cf. 2 Peter 3.16). Christ stated that the same Holy Spirit, which inspired the writing of the Holy Bible, shall also guide the Church and shall prevent it from faltering (Cf. John 16.13). The Holy Bible and Tradition equally belong to the Church and nourish the collective life of our faith.

10.- THE INVISIBLE CHURCH AND VARIOUS DENOMINATIONS

Objection.- *The Church of Christ is invisible. I don't believe in the Armenian Church or other denominations either.*

¹⁵ One of the attributes given to the Church in the **Creed**. The other attributes are **one, apostolic** and **holy**.

Response.- The Armenian Church is not simply a denomination. Rather, it is similar to the Church established by the apostles, which vanquished Gnosticism¹⁶, Arianism¹⁷ and numerous other heresies; established the Canon of the Holy Bible and formulated the doctrines pertaining to the Holy Trinity, as well as the divine and human natures of Christ. The history of the Armenian Church begins with Christ and continues uninterrupted right down to the present. It is impossible to insist that the Church is invisible. Were the local Churches founded by the apostles invisible? Is it not possible to historically establish the formation and canonization of the Holy Bible? Furthermore, is it not possible to historically record that heretics were defeated by the historical Church? Now, reason affirms that the Church stands on the historical substratum which belongs to the present Armenian Church and other Orthodox Churches.

11.- THE HOLY BIBLE AND TRADITION

Objection.- *However, the Armenian Church places more emphasis on tradition than the Bible.*

¹⁶ Derived from a Greek root, it means **knowledge**. Interpretation of certain heretical early Christian mystical sects claiming that matter was evil.

¹⁷ The heresy of Arius (250-336), containing the wrong teaching that Christ is not equal to God the Father.

Response.- No. The Armenian Church does not place more emphasis on Tradition than on the Holy Bible. It accepts the divine inspiration and infallibility of the Holy Bible. The Holy Bible is an incomparable authority, from the viewpoint of faith and Christian life. However, the Armenian Church insists that the Holy Bible must be interpreted within the context of common Tradition of the Universal Church. This common Tradition is based on the oral teachings of the apostles and has been transmitted to the Church (Cf. 2 Thessalonians 2.15). It is the proof of the truth that the Holy Spirit lives in the Church (Cf. John 14.26). It is maintained in the teachings of the Ecumenical Councils¹⁸, saints and Church Fathers. Those who live by the rhythm of the blessings of the Holy Spirit are the most valid interpreters of the Holy Bible; they are even the ones who attest to the inner connection between the Holy Bible and Tradition.

¹⁸ The Armenian Church accepts three Ecumenical Councils.- those of **Nicea**, in 325, at which Arius was condemned; **Constantinople**, in 381, at which Macedon was condemned for rejecting the divinity of the Holy Spirit; **Ephesus**, in 431, at which Nestorius was condemned for separating the divine and human natures of Christ and for refusing to say that the one born from the Holy Virgin Mary was God; for that reason, he also rejected the title "**Mother of God**" given to the Holy Virgin Mary, which the Universal Church recognized and professed to. These are called Ecumenical Councils because they have been accepted by all Churches.

12.- ICONS OR IMAGES PLACED IN CHURCH

Objection.- *Despite biblical prohibition, icons or images are used in the Armenian Church.*

Response.- The making of icons was forbidden according to Old Testament Law. However, this was not an absolute prohibition.

God instructed that images of two Cherubs¹⁹ be placed on the Ark of the Covenant²⁰ (Cf. Exodus 25.18). It must be clearly understood that the Holy Bible condemns the making of images of a false god, prostrating before it and worshiping it. God forbids idolatry, not the making of images.

Certain biblical passages leave the impression that God forbids the making of any images whatsoever. In Exodus 20.4, we read: *“You shall not make for yourself an idol in the form of anything in heaven above or on the earth beneath or in the waters below.”* However, it

¹⁹ Celestial beings (Gen. 3.24; Ezek. 1.10). Members of the second order of angels, often represented as winged creatures. They are generally mentioned along with another group of angels called Seraphim.

²⁰ This is also called the **Covenant of the Lord** or the **Covenant of God**. It is a wooden chest covered with gold, whose cover was called **Atonement**, because it symbolized God’s seat and presence, and the blood of victims destined to atone for the people’s sins was sprinkled in front of it. Kept in the Ark were the two tablets containing the Ten Commandments, Aaron’s staff that had budded, and a gold jar filled with manna (Cf. Hebrews 9.4).

is very clear in the next verse that the issue in question is idolatry (Cf. Exodus 20.5). Otherwise, God would not have instructed that images be made.

However, there is an even deeper principle here. We are no longer subject to *“the Law²¹ but to grace”* (Romans 6.14). *“You who are trying to be justified by law have been alienated from Christ; you have fallen away from grace”* (Galatians 5.4). The incarnation of Jesus Christ revolutionized the principles of the relationship which a human being had with God. Of course, this means nothing when viewed in terms of the laws of the Old Testament. In his *About the Iconoclasts*, the 6th–7th-century Armenian writer Vertanes Kertogh fervently takes issue with those who disparage images, while explaining the Church’s concept of, and respect for, images. He was actually the first to write about venerating images. He confirms: *“Are not books written in ink? Also, in the churches icons are painted in colors. We hear the books only with our ears; while we see icons with our eyes, we hear them with our ears, and we understand them and believe in them with our hearts”* (Yervant Melkonian, *“About the Iconoclasts’ Treatise of Vertanes Kertogh”*, Klatzor Yearbook of the Seminary of the Armenian Catholicosate of Cilicia, VIII Year, 1965, p. 149).

²¹ This pertains to the entirety of God’s commandments contained in the Holy Bible. The first five books of the Old Testament are also known as the **Law**.

Indeed, when Exodus 20.4 is removed from its context and interpreted literally, it becomes impossible to make any image or icon, even with the use of a camera. This is not prohibited by God. Moreover, in the final analysis, letters too are images! Only idolatry, i.e. the worship of false gods, is forbidden. Considering the images or icons of Christ and the saints as “*idols*” is equivalent to blasphemy.

13.- PRAYER OFFERED TO ICONS

Objection.- Once I saw that an Armenian Christian was praying to an image. This sort of custom runs contrary to the teaching of the Bible.

Response.- Armenian Christians do not pray to icons. Perhaps you have seen pious Armenians who pray in front of paintings, but not to those paintings. The prayer is directed to Christ, and the intercession of the saint depicted in the painting is sought. Praying to an image or painting is a sin equivalent to superstition, which is condemned by the Armenian Church.

14.- VENERATION OF IMAGES OR ICONS

Objection.- Armenian Christians kneel before icons and kiss them. This is glaring idolatry, unacceptable to God.

Response.- When sons or daughters kiss their mother's photo, are they honoring a piece of paper, or expressing their love for their mother? We become idolaters when we worship an object as God. Primitive tribes and ancient peoples are called pagan or heathen for that reason.

Christians display piety toward a painting because a given person is symbolized by it. Love and piety are displayed toward Christ or a saint, and not a piece of wood, paper or paint. John of Damascus²² writes that he does not worship material things, rather Him who took on material form for his salvation. Now, the Armenian Church considers the honor paid to an icon a sign of respect nurtured toward the person drawn therein.

15.- THE HOLY BIBLE AND THE CHURCH

Objection.- Based on the sayings of the Bible, I cannot accept this or that decision of the Church.

Response.- If you cannot accept the authority and infallibility of the Holy Church, how can you accept the authority and infallibility of the Holy Bible? As stated above, it was the Church which determined the constituent books of the Holy Bible. When the New

²² A Church Father (675-749).

Testament was being edited, there were many “*gospels*” and writings which were supposedly written by the apostles. The Church rejected those which were unauthentic and accepted those which were authentically apostolic, written with divine inspiration. If the Church made a mistake in adopting the veneration of paintings, then it also made a mistake in the compilation of the Canon of the Holy Bible. Therefore, by this logic, we would be left without the Holy Bible and without the Holy Church.

Christ promised to lead the Church to total truth, which even death, with all its power, would not be able to vanquish (Cf. John 16.13; Matthew 16.18).

16.- VENERATION OF THE HOLY CROSS

Objection.- *Why do the Armenians always kiss the cross?*

Response.- Armenian Christians venerate the Holy Cross, because our salvation was realized through it. The Apostle Paul writes: “*May I never boast except in the cross of our Lord Jesus Christ*” (Galatians 6.14). Through Christ, the cross became the symbol of sacrifice and salvation. The hymns of the Armenian Church devoted to the Holy Cross so beautifully formulate this truth, that the Armenian believers kiss it, while physically coupling their love and piety with it as well.

17.- SHOULD PRIESTS BE CALLED *FATHER*?

Objection.- *The Armenians call their priests father — Reverend Father, Very Reverend Father — whereas Jesus forbids that (Cf. Matthew 23.9).*

Response.- When teaching Christian humility, Christ reminds us that our only true Father is in heaven. Today, even the followers of the most extreme denominations do not hesitate to call their physical fathers **father**. While preaching, Jesus naturally did not refer to the present custom of the Armenians or other Christians, because **father** was not an ecclesiastical title in those days.

The Apostle Paul, who was invited by Jesus to preach the gospel, did not hesitate to attribute the title **father** to himself. He writes: *“Even though you have ten thousand guardians in Christ, you do not have many fathers, for in Christ Jesus I became your father through the gospel”* (1 Corinthians 4.15). With the same understanding too, the priests of the Armenian Church are called **spiritual fathers** by the faithful.

Also, the Apostle Paul called the male parents of Ephesus **fathers** (Cf. Ephesians 6.4). Now, the Holy Bible and Christian Tradition attest that we must not comprehend Jesus’ words literally and narrowly-mindedly. Otherwise, the use of **Reverend**, **Pastor**, **Minister** and other titles are not permitted by Jesus either. But when we take Jesus’ words in their original

context, we see that He was suggesting to the people to steer clear of pride and to aspire toward modesty (Cf. Matthew 23.5–7, 11–12).

18.- ALL CHRISTIANS ARE PRIESTS

Objection.- The Bible says that all Christians are priests. Why does the Armenian Church only call its clergy priests?

Response.- If all Christians are priests, then we can call all Christian pastors **priests**. The official title of an Armenian priest is ‘**yerets**’, meaning elder, although the words ‘**kahana**’ (priest), ‘**der hayr**’ (reverend father), ‘**derder**’ (priest) are much more commonly used.

The Armenian Church stresses the royal character of priesthood, based on the following words of the Apostle Peter: “*But you are a chosen people, a royal priesthood, a holy nation, a people belonging to God, that you may declare the praises of him who called you out of darkness into his wonderful light*” (1 Peter 2.9). However, this does not mean that all believers, in turn, are ordained priests. The Holy Bible very clearly explains that Jesus gave His apostles special authorities, which were denied to His other followers (Cf. Matthew 16.19, 18.18; John 20.22). The Church transmits this apostolic authority to the priests of the

Armenian Church through ordination (Cf. Acts 14. 23; 1 Timothy 4.13).

19.- IS THE DIVINE LITURGY A SACRIFICE?

Objection.- Jesus is the only high priest who offered Himself once for the atonement of sins. How can the Armenian Church believe that the Liturgy is a sacrifice²³ offered by the priest?

Response.- The Armenian Church teaches the doctrine that Christ's sacrifice of Himself is the only and most perfect guarantee of the remission of sins.

However, ever since the initial period of the Church, the Divine Liturgy has been regarded as a sacrifice. In the book *Didache*²⁴, the Divine Liturgy is related to the sacrifice mentioned by the Prophet Malachi (Cf. Malachi 1.11). The Church Fathers also teach the same thing. In 1 Corinthians (Chapter 10), the Apostle Paul refers to the sacrificial character of

²³ In the Holy Bible, the sacrifice is a gift given to God, often called **offering** or **present**. In the New Testament, Christ's voluntary death on the Holy Cross is considered the perfect and supreme act of sacrifice offered to God for the atonement of our sins.

²⁴ *The Teachings of the Twelve Apostles*. An original source containing Christian teachings, whose author, the date and place of writing remain unknown.

the Divine Liturgy. The Divine Liturgy is the sacrifice of glorification and thanksgiving offered by us to God (Cf. Hebrews 13.15). Thereby we give material gifts (Cf. Philippians 4.18), as well as our persons to God (Cf. Romans 12.1). Moreover, the Divine Liturgy is a sacrifice because, through it, the sacrifice of our Savior's crucifixion is symbolically presented on the Holy Altar. It is not Christ's sacrifice which is being repeated; rather, we offer the sacrifice of Christ's crucifixion to God, along with our prayers and solicitations. Thereby the Church, as the Mystical Body of Christ, participates in Christ's eternal priesthood and self-offering (Cf. Hebrews 7.24–25, 8.1–3). Indeed, the Divine Liturgy is a sacrifice, through which the Church, the believers, by means of its worship and intercessions, becomes one with Christ's sole sacrifice, which is the body and blood of Jesus Christ for the atonement of our sins.

20.- ARMENIAN RITE

Objection.- Why is the Armenian rite full of lavish ceremonies? According to the New Testament, the worship must have a simple character.

Response.- God is not against ceremonies and rituals. According to the Old Testament, He instructed that various rites be performed. The Book of Revelation shows that the physical acts of worship cast a

reflection in the Kingdom of Heaven (Cf. Revelation 5.6–14, 8.1–4, etc.). The Armenian Church believes that the Church is the Kingdom of God on earth. Now, the Church's worship must reflect the glory of that Kingdom.

Numerous ecclesiastical sources confirm that the Divine Liturgy of the Armenian Church has preserved the basic elements of the original Church's worship and further enriched through the centuries. During the first centuries of Christianity, the believers used to come together on Sunday, the first day of the week, to hear the word of God and participate in the Lord's Supper. They believed that the consecrated bread and wine turns into the body and blood of Christ. Rejecting this truth, we depart from the Tradition of the Church in the New Testament.

21.- RITUAL OR EVANGELISM?

Objection.- The Armenian Church places more stress on ritual than the salvation of souls through Jesus.

Response.- The ritual of the Armenian Church is the worship of the Christian community and is devoted to those who have already accepted Christ and believe in Him. During the initial period of the Christian Church, non-believers were not even permitted to be present at the worship.

This does not mean that apostolic and evangelical ministry is the monopoly of other Churches. The Armenian Church does not disregard this mission, which comprises part of the life of the Universal Church. If there have been times when the Armenian Church has not vigorously engaged in evangelism, the reason for that must be sought in the non-conducive historical circumstances that prevailed during the periods of Islamic, Turkish and Communist domination. The valid and true faith teaches that all Christians become the apostles and witnesses of Christ.

22.- ARE THE ARMENIANS *BORN AGAIN*?

Objection.- *Jesus said, "You must be born again." But the Armenian Christians are not **born again** believers.*

Response.- The New Testament teaches that believers in Jesus Christ will become worthy of a **new birth** through baptism — water and the Holy Spirit. *"I tell you the truth, no one can enter the kingdom of God unless he is born of water and the Spirit"* (John 3.5). The Apostle Paul transmits the same teaching, when he writes about baptism: *"He saved us, not because of righteous things we had done, but because of his mercy. He saved us through the washings of rebirth and renewal by the Holy Spirit"* (Titus 3.5). Now, the person who previously had been spiritually dead

received the gift of eternal life. This spiritual birth is necessary for salvation. This is the teaching of the Armenian Church and, therefore, Armenian Christians are rightfully **born again**.

Today, the term **born-again Christians** applies to those individuals who have experienced sensational psychological states. This is not a biblical teaching. New birth is a spiritual conversion which is not necessarily conditioned by the expression of emotional psychological states.

23.- BELIEVERS ARE SAVED

Objection.- Why does the Armenian Church deny that believers are saved?

Response.- The Armenian Church does not deny that believers are **saved**; rather, it rejects the teaching that individuals have “*insured*” their inheriting the Kingdom of Heaven. According to the New Testament, when individuals are baptized in Christ, they become liberated from the dominion of sin and death, and proceed from the realm of darkness to Christ’s Kingdom (Cf. Colossians 1.13). However, they can still falter owing to sin and digress from Christ (Cf. Hebrews 6.4–6). Christians cannot say that they are **saved** until they inherit the Kingdom of Heaven (Cf. 1 Peter 1.5).

24.- THE DOCTRINE OF I AM INSURED OR I AM SAVED

Objection.- *I praise God for the blessed doctrine of I am insured. I am certain that I am saved and shall inherit the Kingdom of Heaven.*

Response.- You can express thanks to God for such a doctrine as this, but this kind of teaching does not cease from being anti-biblical. The Holy Bible very clearly teaches that believers can always find themselves facing the temptation of falling into sin. The Apostle Paul cautions us with the following words: “*So, if you think you are standing firm, be careful that you don’t fall!*” (1 Corinthians 10.12). His warning to the Christians draws on the example of the Israelites having crossed the Red Sea with Moses, when they subsequently went astray and were punished (Exodus 13–14). The same example is used in the Letter to the Hebrews, and the Christians are rebuked with the following call for prudence: “*See to it, brothers, that none of you has a sinful, unbelieving heart that turns away from the living God*” (Hebrews 3.12). Our eternal salvation depends on the perseverance shown by us toward Christ, because: “*We have come to share in Christ if we hold firmly till the end the confidence we had at first*” (Hebrews 3.14).

The Apostle Paul does not write that Christians have eternal insurance; rather, they aspire to the

ultimate aim, which is resurrection (Cf. Philippians 3.9–14). Moreover, he writes to the Corinthians: “*I beat my body and make it my slave so that after I have preached to the others, I myself will not be disqualified for the prize*” (1 Corinthians 9.27).

Christian salvation is not an instant conversion of faith; rather, it is realized through penitent conduct on a daily basis and continual trust placed on Christ. Otherwise, we too would have been subjected to the condemnation of the Apostle Peter: “*If they have escaped the corruption of the world by knowing our Lord and Savior Jesus Christ and are again entangled in it and overcome, they are worse off at the end than they were at the beginning. It would have been better for them not to have known the way of righteousness, than to have known it and then to turn their backs on the sacred command that was passed on them*” (2 Peter 2.20–21).

Now, it is quite obvious that we can know and accept Christ, and then go astray. There is only one way to avoid this: Increasing and daily trust in Christ and struggle against sin. Hear Christ’s words: “*Not everyone who says to me, ‘Lord, Lord,’ will enter the kingdom of heaven, but only he who does the will of my Father who is in heaven*” (Matthew 7.21). So, let us repeat with the Apostle Peter: “*Therefore, my brothers, be all the more eager to make your calling and election sure. For if you do these things, you will never fall*” (2 Peter 1.10).

25.- SALVATION THROUGH FAITH ALONE

Objection.- *The Bible teaches that salvation is achieved solely through faith and not by deeds (Cf. Ephesians 2.8–9).*

Response.- We become worthy of salvation by maintaining our faith. The New Testament very clearly makes the point that the faith which ensures salvation is adorned with good works (Cf. Ephesians 2.10; James 2.14–26; 1 John 2.4).

26.- ACCEPTING CHRIST AS PERSONAL LORD AND SAVIOR

Objection.- *Why doesn't the Armenian Church teach the people that Christ must be accepted as personal Lord and Savior?*

Response.- The Armenian Church may not use those particular words but it places emphasis on personal faith of the faithful in Christ. In the Canon of Baptism of the Armenian Church, the priest utters the following prayer: *We beseech you, Lord, to call this your servant to holiness and enlightenment of baptism. Make him/her worthy of your most precious grace. Cleanse him/her from old sins and renew him/her in a new life. Fill him/her with the power of the Holy Spirit so that he/she may have the renewal of the glory of your Christ.* Then the priest asks the godfather: *“What is*

the request of this unbaptized person (Yerakha)²⁵?” The godfather replies: *“Faith, hope, love and baptism. To be baptized and justified; to be cleansed of sins; to be freed from demons and to serve God.”* Of course, the child receives the grace of all these but he/she has the calling to fulfill them through the course of his/her Christian life. Also, during the Divine Liturgy and Prayer Hours²⁶, we say in the biddings recited by the deacon: *“Let us commit ourselves and one another to the Lord God Almighty.”* Therefore, the Armenian Church teaches that faith is the headstone of our salvation.

27.- SACRAMENTS AND SALVATION

Objection.- However, one does not receive salvation through baptism and communion.

Response.- Christ’s redemptive power is transmitted by means of the sacraments, if we comprehend them according to the true teaching of the Church. Salvation is not transmitted through the mechanical performance of the sacraments. Furthermore, the

²⁵ **Yerakha** in Armenian means unbaptized person. This word was originally applied to a newly converted and unbaptized Christian who was in a state of preparation and formation during the initial period of Christianity.

²⁶ Hours of common prayer of the Church. The Armenian Church has seven Prayer Hours — Nocturn (Night), Matins (Morning), Sunrise (Dawn), Midday (Third Hour), Vespers (Evening), Peace (Peace-Hour), Rest (Repose).

Apostle Paul reprimands us not to undeservedly take part in the Holy Communion, so as not to receive condemnation in place of salvation (Cf. 1 Corinthians 11.29). In any event, the grace of God is transmitted to all those who deservedly receive them.

28.- BAPTISM OF CHILDREN

Objection.- Why does the Armenian Church baptize infants? Infants cannot believe in Christ.

Response.- Not only the Armenian Church but the majority of the Christian Churches baptize infants: Catholics²⁷, Anglicans²⁸, Lutherans²⁹, Methodists³⁰, Presbyterians³¹ and others. The Baptists³² and other Evangelicals are against the baptism of infants.

The children of Armenian Christians are baptized with the proclamation of their Christian faith and the

²⁷ The faithful of the Roman Catholic Church and other Churches under its jurisdiction.

²⁸ The faithful of the Anglican Church. The Anglican Church is also known as the Episcopal Church.

²⁹ The faithful of the Lutheran denomination, named after Martin Luther (1483–1546), the founder of the Protestant movement.

³⁰ The faithful of the Methodist denomination in the Protestant tradition, founded at the beginning of the 18th century by two brothers, Charles and John Wesley.

³¹ The faithful of the Protestant denomination that arose in Scotland at the end of the 16th century.

³² The faithful of the Protestant denomination begun in the 17th century.

zeal to grow with that same faith. For that very reason the Armenian Church emphasizes the role of the godfather as the instructor of Christian teachings to the believer being baptized. If an infant grows up in a true Christian family, he/she will undoubtedly believe in Christ from a young age. Who can dispute that the faith of a two-year-old child cannot save him/her? As an example to adults, Christ pointed out the faith of little children (Cf. Mark 10.15). Of course, after growing up, a baptized child can become stripped of the grace of his/her baptism, yet the same thing can happen to a baptized adult. The parents, godfather and godmother of the child being baptized promise to look after his/her spiritual growth by leading him/her along the path of service to God and teaching him/her the Christian commandments.

29.- CONFESSING TO THE PRIEST

Objection.- Why do the faithful of the Armenian Church confess to the priest? Only God can pardon one's sins.

Response.- The Armenian Church teaches that only God can pardon one's sins because we are saved through Christ. However, one must realize that, during his earthly ministry, Christ forgave people's sins and instructed His disciples: "*If you forgive anyone his sins, they are forgiven; if you do not forgive them, they are not forgiven*" (John 20.23). This same autho-

rity has been transferred to the Church.

In the early Church, when persons sinned, they were obligated to confess their sins before all the believers. Later on, the custom of individual confession to the priest was adopted. When one commits a sin, that person needs to be officially discharged from it, because sin not only severs the tie we have with God but also violates the relationship established between believers. Therefore, the priest, as the follower of the apostles, forgives the sinner his/her sins in the presence of the other believers. The Armenian Church teaches that penitence forms part of the daily way of life for the Christian. When Christians sin, they must, without fail, confess their sins to God. There are sins, which even deprive the sinner from membership in the Church (Cf. 1 Corinthians 5.1–5), until he/she becomes worthy of the priest's forgiveness through confession and penitence and returns to the Church, the fellowship of believers.

30.- IS HOLY COMMUNION SIMPLY SYMBOLIC?

Objection.- *The bread and wine of the Lord's Supper³³ cannot be the true body and blood of Jesus Christ. They are only symbols.*

³³ Prior to His crucifixion, Christ performed the Last Supper in the upper room in Jerusalem and established the sacrament of Holy Communion.

Response.- Unfortunately, this point of view does not reflect the teaching of the Holy Bible; rather, it is an unfounded theory devised by human beings. Such an understanding of the Divine Liturgy is anti-biblical. We read in the New Testament that Jesus established the sacrament of Holy Communion, as follows: *“While they were eating, Jesus took bread, gave thanks and broke it, and gave it to his disciples, saying, ‘Take and eat; this is my body.’ Then he took the cup, gave thanks and offered it to them, saying, ‘Drink from it, all of you. This is my blood³⁴ of the covenant³⁵, which is poured out for many for the forgiveness of sins”* (Matthew 26.26–28). Now, how is it possible to reject this crystal-clear fact? Moreover, Jesus said: *“Whoever eats my flesh and drinks my blood has eternal life, and I will raise him up at the last day. For my flesh is real food and my blood is real drink”* (John 6.54–55). However, *“On hearing it, many of his disciples³⁶ said, ‘This is a hard teaching. Who can accept it?’”* (John

³⁴ The blood of Christ shed on the Holy Cross is a symbol of atonement for our sins and the assurance of eternal life.

³⁵ Generally speaking, it means contract, agreement, obligation. Specifically, it is used to note the connection that God establishes with humankind as a whole or with specific persons. Each covenant is based on a promise and is sealed with sacrificial blood. Through His sacrificial death and resurrection, Christ entered into a New Covenant with humankind, which is the promise of our salvation.

³⁶ In the books of the New Testament, this term is applied to Jesus’ twelve apostles, seventy-two disciples or all those having accepted His preaching. Also, all Christians are characterized as disciples.

6.60). Therefore, we are not surprised if, today as well, there are persons who have difficulty in grasping this mystery; however, we condemn those who distort Jesus' words.

From the apostolic period right down to the present, the Armenian Church has firmly adhered to the Christ-based sacrament of Holy Communion.

31.- BREAD AND WINE, OR BODY AND BLOOD?

Objection.- However, how can bread and wine become the flesh and blood of Christ for sure?

Response.- The Armenian Church does not burden its doctrines with questions of "how." It knows what the Lord has taught the Church, and it accepts and professes it with humility and faith. For this very reason, Holy Communion is called a **sacrament**. The Church cannot totally explain the "how" but it believes deeply that Christ, through the descent of the Holy Spirit, accepts the gifts offered by us and feeds us with His expiatory body and blood.

32.- CHRIST AND CANNIBALISM

Objection.- However, why would Christ wish to feed us with His body and blood? This is cannibalism.

Response.- If you consider the sacrament of Holy

Communion to be cannibalism, present your complaint to Jesus, because He suggested to us that we should eat His flesh and drink His blood (See Luke 22. 19; John 6.53–58). When we receive the sacrament of the body sacrificed and blood shed by Christ on the Holy Cross, we participate in the effect of this redeeming sacrament. In this way, Jesus nourishes us with His resurrected life and joins us to Him and to one another.

33.- REMISSION OF SINS WITH THE BLOOD OF CHRIST

Objection.- However, Christians are cleansed with the blood of Christ.

Response.- Yes, no one disputes this. Our prayer is that the Christian having died in sin not be deprived of the grace of being worthy of salvation through the blood of Christ. A person cannot be completely saved until he/she inherits the Kingdom of Heaven.

34.- PRAYERS FOR THE DECEASED

Objection.- Why do Armenian Christians pray for the deceased³⁷? Praying for the dead is meaningless and overdue.

³⁷ We believe that all the deceased are temporarily asleep and shall awaken at Christ's second coming and be resurrected.

Response.- The Armenian Church teaches that each person, alive or dead, is subject to, and worthy of, God's mercy and compassion. All people, Christians and unbelievers alike, shall one day stand before the judgmental throne of God. According to the Apostle Paul: "*His work will be shown for what it is, because the day will bring it to light. It will be revealed with fire, and the fire will test the quality of each man's work*" (1 Corinthians 3.13). Let us also not forget Jesus' admonitory reproach: "*But I tell you that men will have to give account on the day of judgment for every careless word they have spoken*" (Matthew 12.36). For this very reason, we pray to God, the Just Judge, for the dead, and we request with the words of our Church's hymn: "*Lord, don't judge us fairly; rather, mercifully absolve us of our sins.*"

35.- THE ARMENIAN CHURCH AND OTHER DENOMINATIONS

Objection.- Why does the Armenian Church attack the doctrines of other denominations?

Response.- On the contrary, it is the newly sprouted denominations which are attacking the orthodox tenets of the Armenian Church, which originated twenty centuries ago. The Armenian Church doesn't even need to attack others, because it has found plenitude

in the Christian faith and life. If Armenians and other Christians have drifted away from that faith, the Armenian Church considers its calling to show the return path to all the misguided. Based on this principle, the Armenian Church cooperates in ecumenical movement with all Christians who are in accord on the fundamental points of faith.

36.- ORTHODOX FAITH

Objection.- According to the Armenian Church, what is the ultimate purpose of life?

Response.- The Armenian Church believes that the ultimate purpose of everyone's life is reunification with God, both on this earth and in the future life. It is possible to accomplish this through renewed spiritual birth, or rebirth, and by receiving the Holy Spirit, by taking after God. We receive the Holy Spirit by being baptized with Jesus Christ. The doctrines of the Armenian Church are based on this teaching.

CONCLUSION

To be an **ARMENIAN CHRISTIAN**, it is not enough to be the child of Christian parents, to be born in a Christian family. The Church is not the national or social swaddle of an individual. Living the life of Armenian orthodox faith is not a series of ritualistic customs and stages, through which we can proceed and become Christian; for example, be baptized, receive Holy Communion, get married, receive the holy orders, light candles, burn incense, etc. However, on the other hand, it is not possible to become a Christian without the sacraments which constitute the expression of faith, and the material elements reflecting those sacraments; for example, being confirmed with holy chrism, having one's home blessed, etc. The Armenian Church invites us to live a new life full of faith based on God's Only-Begotten Son of God, Jesus Christ. We are members of the large family of God, a family that encompasses heaven and earth. Now, we are obliged to make ourselves worthy of our calling to be sons and daughters of the Armenian Church, as newborn creatures having become the temples of the Holy Spirit.

We say to our Christian brothers and sisters outside of the Armenian Church.- As the faithful of the Armenian Church, we appreciate your zeal for Jesus and the Holy Bible, which is also ours. However, your attitude toward certain doctrines causes confusion in your thinking. The rites of the Armenian Church are not performed with senseless and mechanical movements and superfluous ornaments; rather, they are the reflection of a living, spirited life of deep meaning, underscored by the imperative of bringing the Christian to Christ. We suggest that you approach the Armenian Church with sincere love, and even with fair criticism, become conversant with its rich and enriching legacy, and accordingly evaluate this historic and always reviving Church which lives through Christ and was founded through the preaching and martyrdom of Christ's apostles. Examine the teachings of the Holy Bible and the Church Tradition in a disinterested manner, and you will see that, instead of contradicting each other, they complement each other. This Church is the mystical body of Christ, which includes the unity of the faithful.

APPENDIX 1

THE BOOKS OF THE HOLY BIBLE

OLD TESTAMENT

1. Genesis
2. Exodus
3. Leviticus
4. Numbers
5. Deuteronomy
6. Joshua
7. Judges
8. Ruth
9. 1 Samuel
10. 2 Samuel
11. 1 Kings
12. 2 Kings
13. 1 Chronicles
14. 2 Chronicles
15. Ezra
16. Nehemiah
17. Esther
18. Job
19. Psalms
20. Proverbs

21. Ecclesiastes
22. Song of Solomon
23. Isaiah
24. Jeremiah
25. Lamentations
26. Ezekiel
27. Daniel
28. Hosea
29. Joel
30. Amos
31. Obadiah
32. Jonah
33. Micah
34. Nahum
35. Habakkuk
36. Zephaniah
37. Haggai
38. Zechariah
39. Malachi

**BOOKS FORMING PART OF THE CANON
OF THE HOLY BIBLE OF THE ARMENIAN
CHURCH, WHICH ARE CHARACTERIZED
AS “DEUTEROCANONICAL” OR
“APOCRYPHAL” BY OTHERS**

1. 1 Esdras
2. 2 Esdras
3. Judith
4. 1 Maccabees
5. 2 Maccabees
6. Maccabees
7. The Wisdom of Solomon (Wisdom)
8. Baruch
9. Sirach (Ecclesiasticus)
10. The Prayer of Manasseh

NEW TESTAMENT

1. Matthew
2. Mark
3. Luke
4. John
5. The Acts
6. Romans
7. 1 Corinthians
8. 2 Corinthians

9. Galatians
10. Ephesians
11. Philippians
12. Colossians
13. 1 Thessalonians
14. 2 Thessalonians
15. 1 Timothy
16. 2 Timothy
17. Titus
18. Philemon
19. Hebrews
20. James
21. 1 Peter
22. 2 Peter
23. 1 John
24. 2 John
25. 3 John
26. Jude
27. Revelation (Apocalypse)

APPENDIX 2

THE SEVEN SACRAMENTS OF THE ARMENIAN CHURCH

Sacraments are outward or visible signs and ceremonies giving us God's graces. They are channels by which the Christian graces enter into our souls to nourish and to strengthen our spiritual life. In them God and humans are united, when we are adorned by the divine grace. In them we experience a foretaste of the Kingdom of Heaven, whose inheritance is promised to us by our Savior Jesus Christ. We grasp them through faith and piety. In the words of Catholicos Papken I: *"The sacraments are spiritual factors and means for Christians to always remain in divine graces and to live at the height of spiritual life, and to show through deeds that the salvation through Jesus Christ preached in the New Testament has been a spiritual reality for believers, in their faith and life"* (Catechism, p. 52).

- 1.- Baptism — the sacrament of **faith**. We believe and we are baptized.
- 2.- Confirmation (Chrismation) — the sacrament of **hope**. By putting our hope on the strength of the Holy Spirit, we are able to resist Satan.

- 3.- Penance — the sacrament of **justice**. Through confession and repentance, we become relieved of our sins.
- 4.- Holy Communion — the sacrament of **love**. It is through love that we become one with Christ who is our head and we the members of His body.
- 5.- Holy Matrimony — the sacrament of **sagacity**. Through a prudent marriage, we are able to overcome lustful desire and avoid adultery and fornication, in order to live a clean family life.
- 6.- Holy Orders — the sacrament of **prudence and knowledge**. The ordained individual leads his life with prudence and knowledge, administers the sacraments and preaches the Lord's words.
- 7.- Anointing of the Sick and Extreme Unction — the sacrament of **the culmination of justice**. By emerging from the battle of life, by dying, we become the heirs of the repose of the just.

EPILOGUE

“Keep watch over yourselves and all the flock of which the Holy Spirit has made you overseers. Be shepherds of the church of God, which he bought with his own blood. I know that after I leave, savage wolves will come in among you and will not spare the flock. Even from your own number men will arise and distort the truth in order to draw away disciples after them. So be on your guard! Remember that for three years I have never stopped warning each of you night and day with tears. Now I commit you to God and to the word of his grace, which can build you up and give you an inheritance among all those who are sanctified. I have not coveted anyone’s silver or gold or clothing. You yourselves know that these hands of mine have supplied my own needs and the needs of my companions. In everything I did, I showed you that by this kind of hard work we must help the weak, remembering the words the Lord Jesus himself said: ‘It is more blessed to give than to receive.’ When he had said this, he knelt down with all of them and prayed” (Acts 20.28–36).

Dear reader,

I end this booklet with this testimony, these prayerful words of the Apostle Paul. I would just add one of his inspiring messages to these eloquent suggestions:

*“DO NOT BE OVERCOME BY EVIL,
BUT OVERCOME EVIL WITH GOOD”*

(Romans 12.21)

BIBLIOGRAPHY

- 1.- *ASDVADZASHUNCH MADIAN HIN YEV NOR GDAGARANATS* [THE HOLY SCRIPTURES OF THE OLD AND NEW TESTAMENTS] (Classical Armenian), Vienna, American Bible Society, 1929.
- 2.- *ASDVADZASHUNCH KIRK HIN YEV NOR GDAGARANATS* [THE HOLY SCRIPTURES OF THE OLD AND NEW TESTAMENTS] (Vernacular Armenian), International Bible Association, Box 225646, Dallas, Texas 75265, USA, 1981.
- 3.- *ASDVADZASHUNCH NOR GDAGARAN HISUS KRISDOSI* [THE NEW TESTAMENT OF JESUS CHRIST] (Vernacular Armenian), Antelias, 1993.
- 4.- *JAMAKIRK HAYASDANYAITS SOURP YEGEGHETSVO* [BREVIARY OF THE HOLY ARMENIAN CHURCH], Press of the Catholicosate of the Great House of Cilicia, Antelias, 1986.
- 5.- *JAMAKIRK AREVAKALI YEV HESGUMI* [BREVIARY OF SUNRISE AND REST HOURS], Catholicosate of the Great House of Cilicia, Antelias, 2000.
- 6.- Catholicos Papken Guleserian, *KRISDONEAGAN* [CATHECISM], Press of the Catholicosate of the Great House of Cilicia, Antelias, 1971.
- 7.- Patriarch Torkom Kushagian, *SOURPK YEV DONK* [SAINTS AND FEASTS], Press of the Catholicosate of the Great House of Cilicia, Antelias, 1981.
- 8.- *HOLY BIBLE*, "THE BREATH OF GOD," (Armenian Church Edition), American Bible Society, New York, USA, 1994.

- 9.- David Hugh Farnen, *THE OXFORD DICTIONARY OF SAINTS*, Oxford University Press, UK, 1987.
- 10.- *THE OXFORD DICTIONARY OF THE CHRISTIAN CHURCH*, Edited by F.L. Cross, Second Edition by F. L. Cross and E. A. Livingstone, Oxford University Press, UK, 1958.
- 11.- Irving Hexman, *CONCISE DICTIONARY OF RELIGION*, Inter-Varsity Press, Downers Grove, Illinois 60515, USA, 1993.
- 12.- St. Grigor Narekatsi, *SPEAKING WITH GOD FROM THE DEPTHS OF THE HEART*, English Translation and Introduction by Thomas J. Samuelian, VEM Press, Yerevan, 2001.

CONTENTS

INTRODUCTION	73
ARMENIAN CHURCH'S RESPONSES TO NON-ORTHODOX OBJECTIONS	77
CONCLUSION	115
APPENDIX 1 — THE BOOKS OF THE HOLY BIBLE.....	117
APPENDIX 2 — THE SEVEN SACRAMENTS OF THE ARMENIAN CHURCH	121
EPILOGUE	123
BIBLIOGRAPHY	125

Printing House
of The Armenian Catholicosate of Cilicia
Antelias - Lebanon

ՆԱՐԵԿ ԱՐՔ. ԱԼԵՄԵԶԻԱՆ ծնած է 1962-ին, Պեյրուօ: Աւարտած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Դպրեվանքը եւ 1981-ին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած: 1981-1986 Դպրեվանքի եւ Կաթողիկոսարանի մէջ վարած է վանական պաշտօններ: 1986-1991 աստուածաբանական բարձրագոյն ուսումը շարունակած է Վանգուվըրի (Գանատա) մէջ եւ որպէս հովիւ ծառայած տեղւոյն սորակազմ համայնքին: 1991-1997 իր հովուական ծառայութիւնը շարունակած է Նիւ Ճըրզիի (ԱՄՆ) մէջ: 1997-2014 վարած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Միջեկեղեցական եւ միջկրօնական յարաբերութիւններու վարիչ-քարտուղարի պաշտօնը: Եպիսկոպոս օծուած է 2002-ին: 2011-ին ստաած է տոքթօրայի վկայական Պրիթիշ Գոլոմպիայի (Գանատա) համալսարանէն: 2014-2015 եղած է Կիպրոսի հայոց կաթողիկոսական փոխանորդ: 2018-ին ընտրուած է Լիբանանի հայոց առաջնորդ: Հեղինակ է Հայ եկեղեցւոյ ծեսին ու վարդապետութեան սուիրուած հատորներու եւ յօդուածներու:

ARCHBISHOP NAREG ALEMEZIAN was born in 1962, in Beirut. After graduating the Theological Seminary of the Armenian Catholicosate of Cilicia, in Antelias, in 1981, he was ordained a celibate priest. 1981-1986 he carried on various responsibilities at the Seminary and the Catholicosate. 1986-1991 he continued his theological post-graduate studies in Vancouver-Canada, and served the parish of St. Gregory the Illuminator Church. 1991-1997 he was the parish priest of the Sts. Vartanantz Church, in New Jersey-USA. 1997-2014 he was the Ecumenical Officer of the Armenian Catholicosate of Cilicia. He was consecrated a bishop in 2002. In 2011 he has received his Doctor of Ministry degree from the University of British Columbia-Canada. 2014-2015 he was the Catholicossal Vicar of Cyprus. In 2018 he was elected the Prelate of Lebanon. He has contributed to many periodicals and is the author of books on the Armenian Church.